

© Uluslararası **İnsan Bilimleri** Dergisi

ISSN: 1303-5134

www.insanbilimleri.com

Cilt: 4 Sayı: 1 Yıl: 2007

Çeviri felsefe tarihlerinin felsefe tasavvurumuza etkileri

Ebru Güven*

Özet

Herhangi bir toplumda meydana gelen felsefe hareketlerini etkileyen birçok etkenden bahsetmek mümkündür. Bu etkenlerden biri de felsefi düşüncenin geçmişten bugüne gelişimini oluşturan felsefe tarihidir ve dolayısıyla bu tarihi dile getiren felsefe tarihi kitaplarının o günkü düşünce iklimi üzerindeki etkileridir. Bu gerekçeden hareketle, ülkemizde meydana gelen felsefi düşüncenin nasıl şekillenmiş olabileceğini, yayınlanmış çeviri felsefe tarihlerini anlayarak belirleyebileceğimizi düşündük. Özellikle Cumhuriyet sonrası yayınlanmış belli başlı felsefe tarihi eserlerini incelemeye çalıştık.

Elbette birçok noktayı yanlış kavramış, eksik anlatmış olabiliriz. Ancak samimiyetle gerçekleştirmeye çalıştığımız bu çalışmanın amacı, tüm eksikliklerine rağmen, felsefe manzaramızın nasıl bir görüntüde olduğunu anlamaya katkıda bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, felsefe tarihi, çeviri yayın, felsefe tasavvuru, felsefe manzarası.

The effects of the philosophy history translations on our philosophy view

Ebru Güven

Abstract

It is possible to say that there is a lot of factors that effect the movements of philosophy are being happened in a society. One of these factors is The Philosophy History that has formed the progress of philosophical view from past to now. And so, the books of Philosophy History that has effects on the idea of view in its own period of time. From this point, we think that we may understand how the philosophical idea has formed in our country by the helps of comprehension of these published translation books. We especially have tried to research some of the main Philosophy History Books that were published after Republic.

We may have misunderstood some of points- of course -and there may be some deficiencies in explanation. But, in spite of every lacks, The aim of our study that we have sincerely tried to formed is to help to understand how it seems, our philosophy view.

Keywords: Philosophy, Philosophy History, Translated Publication, Philosophy envisagement, Philosophy view.

* Sakarya Hendek Atike Hanım Anadolu Lisesi Felsefe Grubu Öğretmeni guvencbruli@hotmail.com

Felsefenin ne olduğuna dair bilgi edinmek için başvurulacak kaynaklar; filozofların eserleri, felsefeye girişler, felsefe yazıları, felsefe kılavuzları, felsefe tarihleri gibi kitaplardır. Öğretici nitelikte olan bu kitaplar, ilgilenen kişilerde ister istemez bir felsefe tasavvurunun ya da felsefeye dair temel bir kanaatin oluşmasına yol açar. Bu kanaat bir bakış açısı belirler ve sonraki felsefe değerlendirmelerini yönlendirir.

Aslında felsefeye dair bir fikrin oluşmasında etkili olabilecek en temel kaynaklar filozofların eserleridir. Nitekim belli bir birikime sahip birine, felsefe öğrenme talebiyle gelen birisi, o kişiye filozofların eserleriyle yüzleşmesini salık verecektir. Fakat filozofların düşüncelerinden yola çıkarak felsefe tasavvuru oluşturabilmek için yukarıda belirttiğimiz kitaplardan bir kaç rehber edinilmek zorundadır. Ancak bundan sonradır ki birinci dereceden kaynaklarla ilgilenilmeye başlanılır ve böylece felsefenin incelikleri keşfedilir. Aynı şekilde Kant'ın 'felsefe değil felsefe yapmak öğrenilir' deyişi bu tip bir içeriği kasteder. Dolayısıyla filozofların fikirlerine, zaman ve bütünlük açısından en kısa sürede ulaşabilmemizi sağlayacak kaynak kitaplar arasında felsefe tarihleri önemli bir yer kaplar diyebiliriz.

Felsefe tarihlerini belirgin birkaç tip içinde değerlendirmek mümkündür:

Bilgi Verici Felsefe Tarihleri(Aktarıcı Felsefe Tarihleri): Olabildiğince yansız (objektif) bir şekilde filozofların ve felsefe okullarının öğretilerine dair bilgi verir.

Sistemik Felsefe Tarihleri: Spekülatif (kurgusal) bir felsefe tarihi anlayışından hareketle filozof ve felsefe okullarını inceler. Bunları kendi felsefe tarihi anlayışına uygun bir düzenekte sunarlar.

Problem Tarihleri: Burada da belirli bir felsefe anlayışı hakimdir. Ancak bu tipteki anlayış kurgusal felsefe tarihindeki gibi dogmatiklik karakteri taşımaz. Bu anlayışa göre felsefe tarihinin ana gövdesini felsefe problemleri oluşturur. Sistemler ve okullar bu ana gövdenin dallarıdır [Karakuş: 1993, 43].

Felsefe tarihlerini yukarıdakinden farklı sınıflandırmak da mümkündür. Böyle bir sınıflandırma teşebbüsünün yapması gerekenlerden biri felsefe tarihlerini inceleyerek, sınıflaması için uygun referanslar göstermektir. Diğer taraftan felsefe tarihi ya da felsefe tarihlerinin sınıflandırması da şüphesiz felsefeye dair bir kabulle mümkündür. Bu ise baştan beri ifade edilenler dikkate alındığında bir döngü oluşturur gibidir. Felsefe tarihleri felsefeyi anlatır ve her felsefe tarihi belli bir felsefe anlayışı ile yazılır. Fakat ayrıntılara inmeyen ve bazı genelliklerde temellenen bir felsefe kavrayışı sunarak işe başlanabilir.

Felsefeye dair söylenen genel özelliklerden biri, yığılarak ilerleyen bir bilgi olmasıdır. Bu, felsefi bilgiyi üretmeyi sağlayan önemli özelliklerden biridir; çünkü felsefe uğraşısında, belli bir tasavvurun oluşabilmesi için düşüncelerin, bilgilerin birikiminden mecburen istifade etmek gerekir. Bu özelliği en yakın yakalayabileceğimiz yerlerden biri de şüphesiz felsefe tarihleridir. Felsefe tarihlerinin bize sunduğu en büyük kolaylıklardan biri, filozofların düşüncelerini ya da felsefi problemleri kendi bütünlükleri içinde ard arda takip edebilmemizi sağlamalarıdır. Böylece onlar, felsefe hakkında tasavvur oluşturmamızda etkili kaynaklar olurlar. Bu demek değildir ki felsefe hakkında tüm bilgi birikimlerimizi ve tutumlarımızı felsefe tarihleri belirler. Tabii ki böyle bir süreçte felsefe öğrencisi ya da gönüllüsü birçok unsurdan etkilenecektir. Ancak bu çalışmanın kapsamı açısından bizim burada üzerinde durmaya çalıştığımız bu konuda etkisi inkâr edilemeyecek olan felsefe tarihleridir.

Felsefe tarihlerinin etkisi sadece filozofların düşüncelerini sunmak ya da problemleri dile getirmekte değildir. Felsefe tarihçisinin de yukarıda işaret edildiği gibi bu süreçte oynadığı rol çok önemlidir. Çünkü bir görüşe göre felsefe tarihçisi aynı zamanda bir filozoftur. Felsefe tarihinin diğer tarih alanlarından- örneğin bilim tarihlerinden- farklı bir alan araştırması olduğu hemen herkes tarafından bilinir. Felsefe, tarihinin üzerine gelişen bir yapıya sahiptir. Felsefe tarihçisi, felsefenin tarihini yazarken, fikirleri, problemleri çözümlemeye ustaca davranmak ya da daha doğrusu filozofça davranmak zorundadır. Çünkü felsefe tarihi, felsefenin üzerine yapılmış bir yorumdur. Bu sebeple, felsefe tarihçisinin bakışı, felsefe tasavvurunun oluşmasında büyük etkiye sahiptir[Uygur, İstanbul]. Diğer taraftan bu tip eserlerin oluşturulmasında belli bir felsefe anlayışından daha ziyade belli bir ideolojinin ve dünya görüşünün baskınlığından bahsetmek mümkündür. Böyle bir durumda felsefe tarihçisi filozof olmaktan daha çok bir ideolog ve bir propagandist olarak görülebilir. Fakat her ne olursa olsun felsefe tarihi iddiasında olan bir eser felsefeyi anlatacak ve felsefe hakkında bir anlayışa kaynaklık edecektir. İşte bu ve benzeri sebeplerden dolayı felsefe tarihlerinin düşünce dünyasındaki önemini yadsımak mümkün değildir.

Özellikle 1933 Üniversite Reformu ile birçok alanda olduğu gibi felsefi hayatımızda da bariz değişiklikler başlar. Artık felsefecilerimizin, felsefe eğitimcilerimizin branşlaşması söz konusudur. Cumhuriyet döneminin ilk kuşağını oluşturan felsefecilerimiz batılı düşünürlerin rehberliğinde branş eğitimi alarak yetişmişlerdir. Üniversite Reformundan sonra Türkiye'deki ilk kuşak felsefecilerimiz Macit Gökberk, H. Vehbi Eralp, Takiyyettin Mengüşoğlu, Nusret Hızır, Mahzar Şevket İpşiroğlu felsefe eğitimlerini Avrupa'nın çeşitli kentlerinde N. Hartmann, E. Brehier, M. Geiger, H. Reichenbach, E. Spanger, E. von Aster, H. Delacroix, Rothacker, G. Dumezil gibi düşünürlerden yararlanarak yapmışlardır. Üstelik Reichenbach, von Aster, H. Delacroix, Rothacker, G. Dumezil gibi birçok düşünürün Türkiye'de bulunmuş olmaları da dikkate alınırsa felsefe hayatımızdaki değişiklikleri de kestirmek zor değildir [Karakuş, 1993: 45].¹

Üniversitelerimizin felsefe bölümlerinde okutulan felsefe dersleri ağırlıklı olarak tarihsel niteliktedir. Denilebilir ki ülkemizde felsefi algılayışın şekillenmesinde özellikle çeviri felsefe tarihlerinin çok etkisi olmuştur. Çünkü belli bir tarihe kadar Türkçe içinde telif edilmiş felsefe tarihine okuyucu muhatap kalmamıştır.

O halde Türkiye'deki felsefe manzarasının nasıl olduğunu ve oluştuğunu belirleyebilmek için felsefe tarihlerinin felsefe tasavvurlarını kritik etmek çok yardımcı olacaktır. Bu çalışmada Türkiye'de basılan çeviri felsefe tarihlerinin bir listesini sunacağız; fakat çalışmada kritik edeceğimiz eserler Cumhuriyet'ten sonra basılan çeviri felsefe tarihlerinin belli başlılarıdır.

Türkçe'de "Felsefe Tarihi" adı altında basılan çeviri eserler basım tarihi sırasına göre şunlardır:

Alfred Foulliee, Felsefe Tarihi, çevirenler: Baha Tevfik, Ahmet Nebil.

Abbe Babe'den Bahor İsrail'in bir kısmını kendi kaleme aldığı Felsefe Tarihi.

Karl Vorlander, Felsefe Tarihi, İki cilt, İst.,1928, çevirenler: Mehmet İzzet(1. Cilt), Orhan Saadettin (2.Cilt).

Mustafa Rahmi(Balaban)'nin A. Penjo'nun eserini esas alarak yazdığı Felsefe Tarihi

¹ Bu konuyla ilgili ayrıca bkz. Karakuş R. Felsefe Tasavvurumuz, Değişim Yayınları, İst., 2003.

Mustafa Namık'ın Küçük Felsefe Tarihi, Pierra Janet'den öğrencilerinin anlamalarına yardımcı olacak ilave değişikliklerle oluşturulmuştur, 1932.

Hidayet Bey'in E. Faquet'ten yaptığı tercüme Felsefe Tarihi.

P. Janet ve Gabriel Seailles, Metalib ve Mezahib (Metafizik ve İlahiyat), 1925, çeviren Elmalı'lı M. Hamdi Yazır; daha sonra Latin harflerine aktarılarak yeniden basılmıştır, orijinal adı Historie de Philosophie, Haz. Muhtar Yazır- Ayhan Yalçın, İst. 1978.

1933 Üniversite Reformu sonrası:

Brehier, E., Alman Felsefe Tarihi, çev. Ziya Tuğral somar, İst. 1936.

Weber, A., Felsefe Tarihi, çev. H. Vehbi Eralp, İst. 1938.

Aster, E. v., Felsefe Tarihi Dersleri I, çev., Macit Gökberk, İst., 1943.

Russell, B., Batı Felsefesi Tarihi, çev. Muammer Sencer (Eski Çağ bölümü 1945'te tamamı 1969 yılında üç cilt olarak tamalanmıştır).

Kranz, W., Antik Felsefe, çev. Suad Baydur, İst., 1948.

de Boer, T. J., İslamda Felsefe Tarihi, çev. Yaşar Kutluay, Ank., 1960.

Hübscher, A., Çağdaş Filozoflar, çev. İsmail Tunalı, İst., 1960.

Gilson, E., Şark Filozofları, çev. İbrahim Agah Çubukçu, Ank., 1962.

Watt, M. W., İslam Felsefesi ve Kelam, çev. Süleyman Ateş, Ank. , 1968.

Bréhier, E., Felsefe Tarihi, C.I-İlk Çağ ve Orta Çağ Fas. 1, çev. Miraç Katırcıoğlu, İst. 1969.

Widgery, A. G., Tarih Boyunca Büyük Öğretiler, çev. Gülçiçek Soytürk, İst., 1971?

Durant, W., Felsefe Klavuzu, çev. Ender Gürol, İst., 1973.

Lenin, İlyiç V., Felsefe Defterleri, çev. ve notlayan Uluğ Nutku, İst, 1975

Bochenski, M. J., Çağdaş Avrupa Felsefesi, İst., 1983.

Coplesten, F., Felsefe Tarihi, 9. cilt, çev. Aziz Yardımlı, İst., 1985- 1996.

Corbin, H., İslam Felsefesi Tarihi-Başlangıçtan İbn Rüşd'ün Ölümüne Kadar, çev. Hüseyin Hatemi, İst.,1986.

Thomson, G. İlk Filozoflar-Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler, çev. Mehmet H. Doğan, İst.1988.

Guietrie, W.K.C.,İlk Çağ Felsefe Tarihi, çev. Ahmet Cevizci, Ank. 1988.

Sahakian, S. W., Felsefe Tarihi, çev. Aziz Yardımlı, İst., 1990.

Kazakistan El- Farabi Devlet Üniversitesi, Orta ve Yakın Doğu'da Orta Çağ Felsefesi, Ank., 1993.

Störig, H. J., İlk Çağ Felsefesi Hint Çin Yunan, İst., 1994.

Capelle, W., Sokrates'ten Önce Felsefe, çev. Oğuz Özügül, İst., 1995.

Hegel, G. W. F., Tarihte Akıl, çev. Önay Sözer, İst., 1995.

Megill, A., Aşırılığın Peygamberleri, çev. Tuncay Birkan, Ank. , 1998.

Gilson, E., Tanrı ve Felsefe, çev. Mehmet S. Aydın, İst., 1999.

Thilly, F., Bir Felsefe Tarihi, çev. Nur Küçük, Yasemin Çevik, İst., 2000.

Thilly, F., Felsefenin Öyküsü, Yunan ve Ortaçağ Felsefesi, çev. İbrahim Şener, İst., 2000.

Thilly, F., Felsefenin Öyküsü, yayına hazırlayan: Ledger Wood, çev. İbrahim Şener, İst., 2001-2002.

Hommond, R., Farabi Felsefesi ve Ortaçağ Düşüncesine Etkisi, çev. Gülnihal Küken, Uluğ Nutku, İst., 2001.

Bhagavad Gita, Tanrı'nın Şarkısı, çev. Ömer Cemal Güngören, İst., 2001.

Zeller, E., Grek Felsefesi Tarihi, çev. Ahmet Aydoğan, İst. 2001.

Kingsley, P., Antik Felsefe, Gizem ve Büyü, çev. Kenan Kalyon, İst. 2002.

Weischedel, W., Felsefenin Arka Merdiveni, çev. Sedat Umran, İst. 2002.

Korshunova, L., Felsefe Nedir?, çev. Vasıf Erenus, İst., 2003.

Wokler, R., Rousseau- Düşüncenin Ustaları, çev. Cemal Atila, İst., 2003.

Gilson, E., Orta Çağ Felsefesinin Ruhu, çev. Şamil Öçal, İst., 2003.

Jeaneau, E., Ortaçağ Felsefesi, çev. Betül Çotuksöken, İst., 2003.

Skirbekk G.-Gilje N. Felsefe Tarihi- Antik Yunan'dan Modern Döneme, çev. Emrullah Akbaş, Şule Mutlu, İst. 2004.

West, D., Kıta Avrupası Felsefesine Giriş, çev. Ahmet Cevizci, İst., 2005.

Listeye bakarak felsefe tarihleri açısından çok fakir olmadığımızı söyleyebiliriz. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu kitapların bazıları felsefe kavrayışımızda oldukça etkili olmuştur. Bunlara dair yapılacak analitik çalışma çağdaş zamanlarda felsefeyi nasıl anladığımızın manzarasını verecektir. Çalışmanın amacı bu manzaranın oluşturulmasına bir katkıdır.

Eserler özellikle şu soruların cevapları açısından dikkate alınmışlardır:

Felsefi düşünmenin bağımsız bir etkinlik olmasının sebepleri nelerdir?

Felsefenin başlangıç tarihi nedir?

Felsefenin temel soruları nelerdir?

Bu eserlerin felsefe tasavvurları nelerdir?

Cumhuriyet döneminin okuyucusuna ulaşmış ilk felsefe tarihi **Vorlander**'a aittir. İlk baskısı Arap harfleriyle olan bu eser Latin harfleriyle daha geç bir dönemde okuyucuya sunulmuştur. Dolayısıyla Cumhuriyet döneminin felsefe algılayışında önemli bir tarih eseri olarak ele alınır. Eser "Felsefe nedir?" sorusuna cevapla başlar. "Felsefe tâbiri iptidai müverrih Heredot tarafından, ismin asıl manâ-i aslîsinde, yani hikmet sevgisi, mârifet şevk ve arzusu manâsında kullanılmıştır... Bu umumî manâ yanında kelimenin ıstılah dar manâsı ancak Sokrat'a mensup filozoflarda, bilhassa Eflatun ile Aristo'da görülür; varlığın (mevcudun) ilmi demektir... dar manada felsefe mârifet-i beşeriyetin tenkîdî nazariyesidir... geniş mânâda bir felsefe vardır ki, elde edilmiş bulunan ilmî bilgileri esas ittihaz ederek kâinâtın mefhumî bir levhasını hiçbir noktasını açıkta bırakmaksızın tersim eylemeye çalışır, bir kâinât görüşü olmak ister... Bir felsefe tarihinin ihmal eylemesi cahil olmayan bu umumî manâda (zira felsefî tefekkürât birçok ahvalde bu yolu tutmuştur) felsefe hemen hemen *aklı tatmin edecek bir kâinâtı telâkki tarzı* ile bir ve aynı şey demek olur" [Vorlander, 200:15-18].

Vorlander'ın verdiği bilgilere göre, felsefe ayrı dönemlerde ve/veya kişilerde farklı anlamlar ve nitelikler taşımaktadır. Tüm bu farklılaşmalara rağmen felsefe ona göre, Heredot'un da yapmış olduğu tanımla aynıdır; yani genel manada hikmet sevgisi, bilme şevki ve arzusu; terim anlamında ise varlığın ilmi demektir. Asıl manada hep bu özü taşıyan felsefenin geçirdiği evrim, Rönesansla birlikte yeniden kendini bulmasıyla sonlanmıştır. Ancak bu yeni oluş, hem eskiyi yani Antik felsefeyi hem de Rönesans ve sonrasını kapsayan daha geliştirilmiş bir anlamla, geniş bir alanda gerçekleşmiştir. Felsefe, bilme arzusunu yerine getiren, fakat bunu geçerli güç olmaya başlayan ilimlerle en yüksek noktaya çıkaran insan aklının, kendini keşfetmesi ve bu keşifle kâinatın resmini çıkarma imkânını sağlayan kavrama işidir. Bu resim aynı zamanda bir dünya görüşü olma anlamını da taşımaktadır.

Anlaşıyor ki Vorlander'a göre felsefe, insana yaşamda yol çizecek bir kılavuz durumundadır. İnsan rastgele değil belli bir bakış açısıyla kâinatı ve yaşamı anlamlandıracaktır. Bu bakış açısı ise ilmi-akli niteliktedir. Dolayısıyla insanı ve kâinatı inşa etme işi ilimlerin yönlendirdiği bir sorgulamayla yapılacaktır. Böyle bir sorgulamaysa, akli tatmin edecek bir kâinat açıklaması olma amacını taşımak zorundadır. Felsefenin rasyonel bir eylem olması gerekliliğine önemli bir vurgu yapılmaktadır. Yani felsefe duygulardan, sezgilerden ve inançlardan farklı bir araçla

akılla, yine akılı tatmin etmek için gerçekleştirilen bir eylem olmak niteliğini taşımaktadır. Fakat burada aklın işleyişi deterministtir, nesnelere arasında bağlantı kurup genel yargılara ulaşarak kâinatı anlamak biçiminde işleyen bir akıldan bahsedilmektedir.

Burada yer alan felsefe tanımları bugün genellikle yaygın olarak kullanılan felsefe tanımlarımız ya da tasavvurlarımızı yönlendirmiştir. Çünkü daha önce de söylediğimiz gibi Vorlander'ın bu eseri, Türkiye'deki çeviri felsefe tarihlerinin ilk örneklerindedir. Doğal olarak, çok fazla bilinmeyen bir alanın tanımını yapan ilk örnekler, daha sonraki tanımları etkileyecektir ve nitekim etkilemiştir.

Felsefe geçmişimizdeki önemli felsefe tarihçilerinden **Weber**'e göre ise felsefe, "Aristoteles'in fizikçiler adını verdiği bu adamların, kendilerinden önce gelen ilahiyatçıların aksine hareket ederek, tabiatı prensipler ve nedenlerle (arkhai kai aitiai) açıklamak için, geleneksel tanrıları masal alanına sürdükleri gün... doğmuştur"[Weber, 1998: 12]. Bu düşüncede dikkati çeken önemli husus felsefenin başlangıç tarihine dair verilmiş olan yargıdır. Bu yargıyla birlikte birçok soruya da cevap verilmektedir: "Felsefe nedir? Ne zaman ortaya çıkmıştır? Kimler tarafından başlatılmıştır? Nasıl başlamıştır? Niçin ortaya çıkmıştır? Felsefe ne değildir? Felsefenin, evreni ve insanı açıklayan başka alanlarla ilişkisi nedir?" gibi. Felsefe, insanın akıl yoluyla herhangi bir üstün güçten yardım almaksızın kendi bilme gücüyle, evrende olup biten olaylar hakkında hüküm verebilme gücünü keşfettiği gün ortaya çıkmış. Bunu ilk başaran kişiler ise M.Ö. 600'lerde Milet'te yaşamış, Aristoteles'in fizikçiler adını verdiği adamlardır. Miletli fizikçiler ya da doğa filozofları doğayı tanrısal bir güce değil kendinde var olan bir nedene göre açıklamaya çabalamışlardır ve bunu yaparken de gözlem ve denemelerinden hareket etmişlerdir. Bu ise bugün bizim, bilimden anladığımız anlama yakındır. O halde Weber'e göre felsefe, insanoğlunun evreni anlamak için aklını göklerden yere indirmesiyle başlamıştır. Başka bir deyişle felsefe, gözlem, deneme ve akla göre düşünüp evreni, doğayı açıklamakla, dini açıklamaların bir kenara bırakılmasının tarihidir. Böylece felsefe insanın kendi yetilerini keşfetmesini ve kendi algılayışıyla evreni anlaması imkânını ortaya çıkarmıştır. Felsefe insana insan olma değerini kazandırmıştır. Denilebilir ki Weber felsefeyi, insanın kendini özgürce gerçekleştirebilmesinin başlangıcı ya da uygarlık tarihinin sıfır noktası olarak algılamaktadır. Buradan Weber dinin uygarlık tarihindeki rolüne de kendine göre açıklık getirmektedir. Ona göre din, tarihi sıralamada felsefeden önce gelir. Din insanı uygarlığa kadar getirme işlevini görmüştür fakat uygar olma imkânını sağlayamamıştır. Çünkü o, insana özgürce düşünme ortamı sunmaz. Ayrıca din masal alanına ait olmakla yetişkin insanın işi de değildir. Dolayısıyla din, insanın emekleme döneminde, onu oyalayacak bir araçtır. Gelişim ileriye dönük olduğuna göre insan geliştikçe akıllanacak ve dolayısıyla dini bir kenara bırakıp evreni anlamak için akli kullanacaktır. Yani, yetişkin insanı, tarihsel anlamda söyleyecek olursak, uygar inanı yaratan ve yetiştiren felsefe olmuştur. Şimdi bütün bunlardan yola çıkarak bugün tüm dünyada dinin etkisinin büyük ölçüde yok olmuş olması gerekmektedir. Fakat Weber'in vermiş olduğu bu yargı, yetişkin insanın ve hali hazırda yaşayan modern insanın hayatında dinin etkisi ve kaplamış olduğu geniş alanı inkâr etmemize yetmemektedir.

Weber felsefenin bilimlerle sıkı bir bağı olduğunu kabul eder. Hatta bazı açıklamaları aslında onların aynı anlamlarda kullanıldığını söylemeyi haklı çıkaracak kadar dikkat çekicidir. [a.g.e.: 2]. Genel olarak kabul edilen, felsefenin bilimselleştirilmesi ya da bilimle kardeş, eş görülmesi eğilimi burada da sıkı bir şekilde savunulmaktadır. Ayrıca felsefenin kendine özgü bir konu alanından ziyade bilimlerle ortak olan bir alanı kullanıyor olması ve bu alanı paylaşırken bilimin metodlarından faydalanması, üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur. O halde bilim

ve felsefe, söylenirse de, ayrıymış gibi ifade edilse de özde bir ve aynı şeydir. Ayrıldıkları tek nokta felsefenin, bilimlerden farklı olarak birlikte araştırmış oldukları ortak alan hakkında, yani kâinatın gözlemlenmesi ve deneyimlenmesi hakkında bütüncül bir bakışa ulaşma amacı taşıyor olmasıdır. Böylece felsefenin, neden bilimle aynı, din ve şiirden farklı olduğu da netlik kazanmaktadır. Buradan hareketle denilebilir ki felsefe, özgün konu biçimleri belirleyip onlara yönelme, onlar hakkında sorgulama yapma işinden ziyade bir amaca hizmet etmektedir. Bu amaç bilimlerin belirlediği konular hakkında bütüncül bir görüşe ulaşan insan zihni çabası olabilmektir [a.g. e.: 1].

Bu sorgulama faaliyetini ilk kimler başlatmıştır? Weber bu soruya cevap verirken hem Doğu kültürlerinin hem de Yunan dünyasının etkinliklerinden hareket etmektedir. Bunu açıklarken de Doğu medeniyetlerinin, felsefenin ortaya çıkışındaki rolleri hakkında görüş ileri süren birkaç felsefe tarihçisine gönderme yapmaktadır [a.g. e.: 3]. Fakat Weber yine de felsefenin Yunanlılara ait bir etkinlik olduğunu söylemekten geri durmamıştır. Üstelik Yunan felsefesini Avrupa felsefesinin temeli olarak kabul eder. Daha geniş anlamda aslında felsefe, yalnızca Avrupa kültürünün bir ürünüdür ve uygarlığın başlangıcıdır. O halde Avrupa toplulukları, diğer tüm toplumlardan daha önce insani değerlere ulaşmış ve uygar olma şerefine nail olmuştur. Ne yazık ki genellikle kabul edilen bu yargı bizde de bilinçaltına yerleşmiş bir vaziyette tüm felsefe etkinliklerimizi yönlendirmektedir. Ülkemizde, felsefe denilince, Batıda oluşmuş felsefe tarzlarının dışında başka felsefelerin olamayacağı gibi bir kanı akla gelmektedir. Diğer kitapları incelerken de karşılaştığımız bir fikri burada önceden dile getirecek olursak şöyle bir kanıdan bahsetmek zorundayız; kültürümüzde felsefe etkinlikleri Batı örnek alınarak gerçekleştirilmiştir. Hala da büyük bir çoğunluk tarafından bu çaba devam ettirilmektedir. Fakat toplumumuzun tarihsel sürecine baktığımızda, birçok özgün oluşumdan ve düşünce biçiminden bahsetmek mümkündür. Örneğin bunlardan en dikkat çekici olanı toplumsal yapılanmamızı çok belirgin bir şekilde biçimlendirmiş olan tasavvuf geleneğidir. Bu gelenek, sosyal, siyasi, dini ve düşünsel birçok alanı yönlendirmiştir ve ne yazık ki biz bugün bununla ilgili gereksiz ve zararlı bir reddedişle karşı karşıyayız. İslam tasavvufunun her alandaki biçimlendirme halini reddetmekteyiz. Farkında olmasak da düşüncelerimizi şekillendirmeye devam eden tasavvufi unsurlarla, Batılı düşünme biçimleri arasında sıkışıp kalmış olmak kendimizi özgün bir şekilde ifade etmemizi engellemektedir. Bundan dolayı bu topraklara ait, tanıdık düşünme biçimleri ortaya konulamamaktadır. Böylece yapılmaya çalışılan felsefe etkinlikleriyle kültürün düşünme biçimleri arasında uçurumlar oluşmaktadır. Ortaya koyulan bir takım felsefi-Batılı çabalar vardır. Ancak bu çabalar toplumun sorunlarına cevap vermede gereğince etkili olamayıp yabancı kalmaktadır. Batıdan alınan düşünce birikimini kendi düşünme biçimlerimizle karşılaştırıp neyi nasıl kullanmamız gerektiği konusunda hiçbir çaba göstermemekteyiz. Yalnızca Batılı felsefe anlayışlarını anlamaya ve onlardan yola çıkarak felsefe yapmaya çalışıyoruz ya da daha doğrusu Batıdan felsefe ithal ediyoruz ve doğal olarak özgün olamıyoruz.

Modern dönemlerde, felsefeyle tanışıklığımızda önem arz eden felsefecilerden biri de **Ernst von Aster**'dir. Yahudi asıllı Alman bir felsefeci olan von Aster'in, ülkemizdeki felsefe etkinliklerine önemli katkıları bulunmaktadır. Onun anlaşılması, ülkemiz felsefesinde etkin rol oynamış öğrenciler yetiştirmiş olması açısından önemlidir. Bu sebeple, görüşlerinin bir özeti mahiyetindeki felsefe tarihi kitabını dikkatlice incelemek gerekir. **İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi** isimli eserin, dilimize çevirisi Macit Gökberk tarafından yapılmıştır. Eserde, bir felsefe öğreneni için önem taşıyan sorunların konu edinildiği başlıklar bulunmaktadır. Felsefe tasarısı

oluşturmak için sorgulanması gereken önemli konular, özellikle giriş bölümünde ele alınmaya çalışılmıştır.

Giriş bölümü, modern fizik ve modern felsefenin oluşmasıyla ilgili açıklamalarla başlar. Bu tip bir başlangıç dikkat çekicidir ve daha baştan, yazarın görüşleri hakkında bir tahmin yürütülmesine yol açabilir. Düşünülebilir ki yazar, bilim ve felsefe ilişkisini önemsemektedir. Gerçekten de açıklamanın devamında, modern fizikte meydana gelen değişikliklerin felsefe alanındaki yansımalarından bahsedilmektedir. von Aster, tarihsel açıdan, sondan başa doğru bir yol izleyerek felsefenin ne olduğuna dair açıklama yapmayı tercih etmiştir. Modern fiziğin ve modern felsefenin karşılaştırmasını yapması, onun, kendi felsefe anlayışını ortaya koyması açısından önemlidir. Çünkü von Aster, felsefeyi, bilimsel nitelikli bir sorgulama faaliyeti olarak kabul eder. Kitabın birçok bölümünde de bu görüşünü belirgin şekillerde vurgular. “Bilgelik sevgisi, hakikat sevgisi anlamına gelen ‘philosophie’ Yunanca bir kelimedir... ‘philosophos’, kelimesi insanın hakikate ulaşmak için çaba göstermesi gerektiğini ifade eder. Bu özel anlamı bir yana bırakırsak, felsefe genelde bilim anlamına gelir. Yalnız bu görüşü belli bir biçimde sınırlamak gerekir...Eski Yunanlılar felsefe kelimesinin karşıtı olarak ‘teknik’ kelimesini kullanıyorlardı. Felsefe evreni kavramaya çalışan teorik araştırmalarımızın bir bütünüdür. Teknik ile tüm zenaat ve geleneklerdeki (hüfretlerdeki)² pratik yetenekler ve metotlar anlaşılır... Felsefe denilince, evreni bir bütün olarak anlama çabasını kastedeceğiz” [von Aster, 2000: 1, 2]. von Aster, felsefeyi bir bilim olarak algılamaktadır. Ancak bu anlam, teorik bilim şeklinde vurgulanmıştır. Diğer anlamda bilim, pratik bir değer taşır ki bunu, felsefenin sınırlarını belirlerken, ondan ayrı bir yere koymak gerekir. Dolayısıyla filozoflar aynı zamanda birer bilim adamıdır. Evren hakkında teorik açıklama yapmaya çalışan birer bilim adamından başka biri değildirler.

Felsefenin teorik sahada kalarak gerçekleştirdiği bilme, anlama faaliyeti, yalnızca evrenin yapısı ve biçimi üzerine değil, aynı zamanda bu evrenin içinde yaşayan insanın, yaşadığı ortamdan etkilenişleri dolayısıyla ortaya çıkan hallerine, kendi dünyasına yönelik kavram ve problemlerine ve yapıp etmeleri üzeri de eğilmektedir. Felsefenin üç ana disiplini vardır; bunlar metafizik, ahlak (etik) ve mantık (lojik)tır[a.g.e: 3, 4]. Bu açıklamaların hepsinde dile getirilen ortak bir ifade bulunmaktadır: felsefe hakikati araştırmaya çalışan teorik bir bilimdir.

von Aster felsefeyi bilim olarak nitelediğinden, onun başlangıcı hakkında da belirgin bir tarih verir. Ona göre, felsefe, din, efsane(mit) ve törelerin eleştirisi ile başlamıştır. Bu da, eski Yunanda İonyalılar tarafından M. Ö. 600 yıllarında gerçekleştirilmiştir [a. g. e: 6, 13]. Daha önceki tarihlerde yahut diğer toplumlarda, düşünceler çoğunlukla dinle iç içedir; felsefe diye nitelenebilecek faaliyetlerde, dinin etkisi, egemenliği ve yönlendirmesi hâkimdir. “Felsefe din, efsane (mit) ve törelerin eleştirisi ile başlar... Hint felsefesi hiçbir zaman kendini dinden tam anlamıyla soyutlayamamıştır. Bunun içindir ki Hint felsefesi, özellikle bir rahip felsefesi olarak kalmıştır. Kendisini dinden tamamen soyutlayarak bilimsel bir biçimde gelişen felsefe, eski Yunan felsefesidir” [a. g. e. : 5, 6, 8]. Mezopotamya, Mısır ve İran’daki düşünme ve bilme çabalarını da felsefe olarak nitelendirmek mümkün değildir. [a. g. e.: 9, 10, 11]. Dolayısıyla von Aster için, geriye Yunan medeniyeti kalmaktadır ki zaten ona göre, felsefeyi de onlar yaratmıştır. Felsefenin, Grek uygarlığında ortaya çıkmış olması ise tesadüfi değil, belirgin sebepler neticesindedir. “...Yunanlılarda rahipler sınıfının oluşması...karakter yapılarının bir sonucu sayılmalıdır. Yunanistan’da zamanla rahipler sınıfının yerini düşünürler topluluğu

² Bu kelimeyle ilgili alıntı yapılan ilgili eserde çevirmenin yaptığı açıklama için bkz. a.g.e, s. 2.

almıştır. Yunan dinini rahipler değil şairler yaratmıştır. Bu dinin babasının Homer olduğunu söyleyebiliriz. Bu sanat çeşnili dine karşı, daha dinin kuruluşunda, fikir eleştirileri başlatılmıştır” [a.g.e.: 13]. Felsefenin Yunanistan’da ortaya çıkmasına zemin oluşturan özellik, onların din anlayışının, klasik din anlayışından daha farklı oluşudur. Şairlerin oluşturduğu bu din, özgürlükçü, değişime açık, düşünme, sorgulama ve eleştiri gibi nitelikleri içinde barındırmaktadır.

Felsefe, Yunan kabilelerinden İyonya’da ortaya çıkmıştır. “Yunan kültürünün yüksek düzeyli ürünlerini ilk kez M. Ö. 600 yıllarında bu İonia kolonileri oluşturmuştur”[a. g. e. :13]. von Aster felsefeyi, belirgin bir şekilde Yunanlılara mal etmiş ve onların üstün bir kültür yaratmış olduklarını belirtmiştir. Bir toplumu medenileştiren, bilim, felsefe ve sanattaki ileri düzey ise işte bunların hepsi Yunanda mevcuttur. Çünkü onlar bilimsel bir zihniyetin gerektirdiği merak ve araştırmacı ruha sahiptirler. Belki başka toplumlar, bilimde, diğer uygarlıklar önemli çalışmalar gerçekleştirmiş olabilirler, fakat onların bu çabaları, daha çok pratik amaçlıdır ve dinin etkisiyle sıkışıp kalmış, kendini aşamamıştır. Ne yazık ki von Aster’in bu görüşlerinde taraflılık sezilmektedir. Çünkü onun, yaptığı bu açıklamalarla, Avrupa toplumunun tarihi zeminini sağlamlaştırıp, üstünlüklerini ispatlamak amacı taşıdığını düşünmekteyiz. Tüm açıklamaları ve Yunan kültürüne yapmış olduğu açıktan ve gizliden övgüler, onun, içinde yaşadığı kültüre bir hizmet niteliğindedir. Felsefenin ortaya çıkışını, Avrupa tarihinin gelişim süreciyle açıklayarak dile getirmektedir[a. g. e. :9-15]. Modern Avrupa, nitelikli bir tarihsel süreçten sonra bugünkü üst düzey bilimsel ve kültürel yapısına ulaşmıştır. Böylece von Aster, Batıda yaygın olan bir ideolojiye, yani, yukarıda bahsi geçen tarihi süreçle en ileri toplum düzeyine ulaşan Avrupa’nın, diğer tüm medeniyetlere örnek teşkil ettiği fikrini temel alan görüşe açık bir destekte bulunmaktadır. Bu sebeple, diğer toplumlara, tüm zihin disiplinlerinde olduğu gibi felsefede de çok fazla hak tanınmamakta, onların bütün bu alanlarda gelişebilmeleri için, ancak, Batılı gibi düşünme yöntemini öğrenmeleri gerekmektedir.

İyonya’da başlayan felsefenin temel özellikleri nedir ki von Aster buradaki düşünme biçimlerini, Avrupa’nın kültür zemini olarak benimsemektedir? Bu sorunun cevabı günümüz Avrupasının kendine bir dayanak oluşturması açısından önemlidir. Çünkü bugün Avrupa, özellikle 19. yüzyılda belirgin biçimde kendini gösteren bilimci yaklaşıma sıkı sıkıya sarılmaktadır. Bu görüşü sağlamlaştırmak için de onu köklü bir geçmişe bağlamak çok isabetli bir davranıştır. von Aster gibi düşünen birçok Batılı tarih araştırmacısı ve felsefeci böyle bir tavır sergilemektedir. Bu görüşü sağlamlaştırma konusunda en çok öne çıkardıkları fikir ise, eski Yunan medeniyetinin gözlemci ve araştırmacı ruhudur. Yani evreni, bilimci bir yaklaşımla anlama çabaları. von Aster’in bu konudaki açıklamalarına dikkat edelim: “Antik Felsefe konusunda... biz özellikle Aristo’nun verdiği bilgilerden hareket edeceğiz. Aristo, haklı olarak felsefede ilk kez evrenin kaynağı konusunu ele almıştır. O, ‘evrenin kaynağı’ konusunun, kendinden önce, yalnızca, teolojik açıdan ele alındığını haber veriyor. Daha sonraları ise teologlara karşı olan fizikçilerin ortaya çıktığından söz ediyor. Teologlar törelerle gelen mitolojiden hareket ettikleri halde, fizikçiler gözlemleri temel almıştır. Teologlardan da önce şair Hesiod bu konuyla ilgilenmiştir... Bu tür düşünen, Hesiod’dan başkaları da vardır. Biz onları dikkate almayacağız ve yalnızca Aristo’nun ‘fizikçi’ dediği düşünürlerden söz edeceğiz. Fizikçiler, Tanrıların kaynağı ve onların var oluşlarıyla ilgili efsanelerden ve problemlerden değil de doğrudan yapılan gözlem ve deneysel olaylardan hareket ederler. Hesiod’un yapıtının adı olan ‘Teogoni’, Tanrıların meydana gelişi anlamını taşır. Fizikçilerin yapıtları ise ‘Doğa Konusunda’ adını taşır. Teologlar Tanrıların kökünü araştırdıkları halde; fizikçiler, doğanın nereden geldiğini, doğanın kökünün ne olduğunu araştırır. Bunlarla ilgili sorular sorar. Onların

doğa dedikleri ise hepimizin bildiği denizlerin, karaların, bitkilerin, hayvanların ve insanların dünyasıdır”[a.g.e: 16, 17]. Bu görüşlerle birlikte, bugünkü modern bilime açık bir gönderme yapılmaktadır. Ancak von Aster’in görmezden geldiği ve bu sebeple çelişkiye düştüğü durumlar vardır. Ona göre felsefe, dinlerin ve mitlerin eleştirisiyle ortaya çıkmıştır. Şimdi bu fikirden yola çıkarak filozofları gözden geçirmeye çalışırsak, birçok filozofu tarih sahnesinden silmemiz gerekecektir. Mesela Sokrat ve sonrası filozofların pek çoğunda fizik temelli felsefeden çok metafizik temelli felsefe ağır basmaktadır. Metafizik biçimli ya da din unsurlarını barındıran felsefeyi reddeden von Aster, bu biçimde düşünce ortaya koyan filozoflardan ise felsefe tarihi kitabının ilerleyen bölümlerinde uzun uzadıya bahsetmektedir.

Görmezden gelinen başka bir husus da, ilk filozoflar olarak kabul edilen isimlerin, din ve ya başka mistik düşüncelerin etkisiyle oluşturmuş olabilecekleri düşünceleridir. Thales’in “Her şey sudur” fikri öne çıkarılarak bir fizikçi olabileceği rahatlıkla savunulabilir. Ancak, o, aynı zamanda “Her şey Tanrılarla doludur” diyerek, bizim, onun hakkında, “kesinlikle fizikçidir” şeklinde oluşturabileceğimiz yargıyı engellemektedir. Yahut Anaksimandros’un “aperion”unu herhangi bir fizik terimiyle nasıl karşılayabiliriz diye düşünmek gerek. Ancak von Aster bunları dikkate almayarak tarihi bir hata yapmaktadır. Onun, bu hatalı tavrını, şu ifadelerinde de fark etmekteyiz: “Philosophie kelimesinin ilk kez ortaya çıktığı zaman diliminde iki düşünür tipi vardır: Bunlardan bir bölümü ‘philosophos’ bilgeliği arıyor ve hakikati elde etmeye çalışıyordu; ötekiler ‘sophos’ ise, bilgiğe ve hakikate sahip olduklarına inanıyorlardı” [a.g.e: 1]. von Aster, felsefeyi, hakikati arama ve onu elde etme çabası olarak kabul ettiği için ‘sophos’leri felsefenin içinde görmez. Fakat tarihi vesikalar şunu belirtir: Sophos yani bilge kişiler Yunan düşüncesinde yaratıcı rol oynamışlardır. Bunlar “yedi bilge” olarak adlandırılan filozoflardır. Şimdi, Thales’i, filozof olarak kabul eden von Aster, bir taraftan da, yedi bilgeden biri olduğu için, aslında onun bir filozof olduğunu inkâr etmektedir.

Tüm bunlardan hareketle, şunları düşünmekteyiz: von Aster ve onun gibi düşünen felsefecilerin, felsefeyi tanımamızda ve anlamamızda ki etkileri göz önünde tutulursa, aslında ne çok bilgiyi yanlış öğrenmişiz ve değişik düşünme biçimleri geliştirebilme imkânlarımız ne çok kesintiye uğratılmıştır.

İncelenmesi gerekli ve önemli bir diğer eser de İngiliz filozof **Bertrand Russell**’ın, dilimize Muammer Sencer tarafından çevrilen **Batı Felsefesi Tarihi** isimli eseridir. Adından da anlaşılacağı üzere, bu kitapta, Batının felsefi tarihi incelenmektedir. İlk bakışta bu isimle karşılaşan biri, doğal olarak yalnızca Batıya ait tarihsel süreçten bahsedilmesini bekler. Ancak işin ilginç yanı, ister felsefe tarihi ister Batı felsefesi tarihi olsun, ismi herhangi bir biçimde olan tarih kitaplarında hep Batı felsefesi tarihi anlatılmaktadır. Çünkü felsefenin, Batı uygarlığının, yani Avrupa’nın kendi ataları olarak kabul ettikleri Yunanlıların icadı olduğuna dogmatik bir inanç, Batıda ve bizde oldukça yaygındır. Oysa bizi şaşırtması gereken nokta bu olmalıdır. Felsefe tarihini, Batının felsefe tarihiyle o kadar bütün bir şekilde algılıyoruz ki bu isimlerin birinden birinin tercih edilerek kullanılması bizi nedense hiç şaşırtmamaktadır. Demek oluyor ki bu fikri bilinçli ya da bilinçsiz savunanlar bu iki sürecin birbiriyle aynı olduğuna inanmaktadırlar. Ancak biz bunun daha çok bilinçli bir tavır olarak gerçekleştirildiğini düşünmekten kendimizi alamıyoruz.

Bu tür anlayışların yaygınlaşmasına katkıda bulunan filozoflardan biri olan Russell’ın felsefe anlayışı genel olarak bilim temelli pozitivist niteliktedir. Onun felsefe anlayışını ana hatlarıyla yorumlamaya çalışırsak özellikle belirtmemiz gereken konu, felsefe, bilim ve din ilişkisine

bakışı olabilir. Felsefe, hem dine hem bilime açılan iki kutba sahiptir. Bu çift kutupluluk dolayısıyla, onun varlığı, dinsel, ahlaksal ve bilimsel kavramlarla biçimlenmiştir [Russell,1996: 93]. Yani felsefenin oluşmasında hem dini hem bilim nitelikli etkenler bulunmaktadır. Fakat felsefe var olduktan yani, gerçek anlamını kazandıktan sonra hem bilimden hem de dinden farklı özellikler sergilemektedir. Çünkü onun ilgilendiği sorunlar kendine özgüdür. “Yüce ya da aşağılık diye ayrı bir yaşama yolu var mı?... Evren amansızca bir ölüme gidiyorsa bile iyi aranmaya değer mi? Bilgelik diye bir şey var mı?” [a.g. e.: 94]. Bu sorular, her insanın karşısında duran ve zihnini kurcalayan türdendir. İnsan tatmin edici cevaplar bulana kadar bu soruları sormaya devam edecektir. “ Bu tür sorulara, laboratuarda karşılık bulunmaz. Tanrıbilimciler, hepsi de karşılıklarının olduğunu ileri sürdüler. Modern düşüncenin onları kuşkuyla karşılamasına neden olan, bu kesinlik, iddialarıdır. Bu sorulara karşılık vermese de inceleme alanı açmak felsefenin işidir” [a.g. e.: 94]. Felsefenin bilimden farklı olmasının sebebi, onun olgulardan ziyade kavramsal varlıklarla ilgilenmesidir. Felsefe kavramalara yönelip, bu konuları akılcı bir yaklaşımla çözmeye çalışır. Dinin güvenilmezliği ise kesin sonuçlar elde etmiş olduğunu söylemesidir. Felsefe “Mutlak olana kesinlikle ulaşılabilir.” önermesine her zaman kuşkuyla bakarak kendi alanını yaratmaktadır, dolayısıyla bilimden de dinden de ayrılmaktadır. O halde onun en belirgin özellikleri kuşkucu olması ve her şeyi sorgulamasıdır. Kuşkuculuk dolayısıyla da ortaya koyduğu sonuçlar kesinlikten uzaktır. Bu durum hiçbir biçimde tedirginlik yaratacak bir hal değildir. “Etkili umut ve korkular karşısındaki kesinsizlik acıdır. Fakat avutucu peri öykülerinin desteği olmaksızın, yaşamak istiyorsak katlanmalıyız buna... Ortada bir kesinlik olmaksızın, çekinmelerle (tereddütle) felce uğramaksızın nasıl yaşayacağımızı öğretmek, çağımızda kendisiyle uğraşanlara felsefenin yapacağı belki de en belli başlı yardım” [a.g.e.: 94]. Demek ki felsefe hayata dair çekinmeleri ortadan kaldırma gücüne sahip cesur bir sorgulama faaliyetidir. Filozof, hayata dair her türlü sorgulamayı hiç korkmadan yapmalıdır. Bu, felsefenin ve filozofun karakteristik özelliklerinden biridir; özgürce, sınır koymadan ve cesurca sorgulamak. Bu anlamda felsefenin, ilk ortaya çıktığı tarih Russell’a göre M.Ö. VI. yüzyıla denk gelmektedir [a.g.e.: 105]. M.Ö. VI. yüzyılda Grek dünyasında Thales’le birlikte başlayan bu düşünme biçimi, olup biteni tanrıbilimden bağımsız olarak anlamaya çalıştığı için, kendi özgünlüğünü ve orijinalliğini ortaya koyar. Bu tip bir yargı, bize ister istemez “Neden Grekler ve neden özellikle Thales?” sorularını sordurtmaktadır. Russell’e göre bir milletin tarih sahnesinde etkin olabilmesini sağlayan, uygar oluşudur. Uygar olabilmek için de bazı icatlar gerçekleştirmek gerekir. Bu icatlar, belli alanlarda farklı düşünebilme biçimi olarak gözüktür. İşte bu özellikleri taşıyan bir toplumdur Grek toplumu [a.g.e.: 105, 111]. Russell’in öne sürdüğü tarihi bilgilerde onun Antik Yunan hayranlığını görmemek mümkün değildir. Bu sadece Russell’e özgü bir düşünce değildir. Avrupa’da belli bir tarihten sonra, özellikle XIX. yüzyıl ve sonrasında yaygınlaşan bilimci ve üstün ırkçı yaklaşım birçok Batılı düşünce insanında hâkimdir. Grek uygarlığının deha boyutunda yarattıkları, onların en parlak uygarlık olduğunu kabul etmek için var olan sebeplerdendir. Onlar, ortaya koydukları özgün yaratıları, diğer halklar ya da kavimlerden çok daha gelişmiş ve üstün niteliklerde oluşturmuşlardır. Onların, herhangi bir düşünceyi geliştirmeleri, başka bir kavmin yarattığının üzerine koymak değil tamamen yeni bir şey yaratmaktır. Bu da onlara uygar olma hakkını verir. Yani Grekler uygarlığın yaratıcılarıdır. Felsefede ve aynı kökten ortaya çıkmış bilimde, sanatta ve edebiyatta en yüksek karakterde düşünmelere sahip olma şerefi kesinlikle Greklere aittir. Çok daha geniş bir açıklaması olan bir anlayışın sadece çok genel bir özetini ifade etmeye çalıştığımız bu inanış birçok toplumu uygarlık tarihinden yok etmeye çalışmaktadır. Matematikte, geometride Hintlilerin, Perslerin, Mısırlıların ve daha sayılabilecek birçok kavmin ya da toplumun katkıları çok kolaylıkla Yunanlıların yaptıklarını gölgede bırakacak büyüklüktedir. Yunanın özgünlüğüne inananlar bir

noktaya kadar basit anlamda matematiğe sahip olan kavimlerin varlığını kabul etmekte ve son noktada yine Yunanı yüceltmekte, ancak onu en çok felsefede ön plana çıkarmaktadır. Felsefe hiçbir şekilde gerçek anlamıyla diğer kavimlerde görülmemektedir. Bu kabul çok önemlidir; çünkü felsefe, tüm diğer bilme biçimlerinin kaynağı olarak kabul edilmekte ve böylece bilimin de sanatın da özünde olduğu için bu alanlardaki üstünlükler de Yunanlılara aitmiş gibi gösterilmektedir. Bu tavır içinde olanlar, bilim tarihinde ve özellikle felsefede, diğer medeniyetlerin işgal ettikleri alanı hiçe sayarak hareket etmektedirler. Dolayısıyla Russell da diğer medeniyetlerin uygarlıkta oynadığı rolleri küçümseyerek görmezlikten gelmektedir.

Tüm bunlardan sonra Russell, felsefenin tarihi gelişiminde, din eksenli felsefe sistemlerinin ortaya çıktığını söyler. Fakat bu tür sistemleri, o, gerçek anlamda felsefe olarak kabul etmek istemez; çünkü ona göre felsefe, gözleme ve teoriye dayanan bilimsel karakterli bir etkinliktir. “Düşünce küresinde ciddi uygarlık aşağı yukarı bilimle eş anlamlıdır...Dünyayı, hiçbir şey, bütün bir gelecek için Greklerin değiştirdiği ölçüde değiştiremezdi [a. g. e.: 117, 123]. Felsefenin doğduğu Yunanda, iki esasa göre felsefe yapılıyordu, biri sezgi temelli diğeri akıl temelli idi. Russell, bilimci diye nitelediği filozofların, dini ya da mistik kavramlarla da açıklanabilecek felsefelerini tamamen bu kavramlardan sıyrarak açıklamaya çalışır. Çünkü onun kavramları ve konuları dinle müşterek olmakla birlikte bakış açısıyla dinden ayrı bir felsefe anlayışı vardır. İonya “... dini pek ciddiye alınmayan Olympos tanrılarının diniydi. Thales, Anaximendros ve Aneximenes’in düşünceleri, bilimsel varsayımlar sayılabilir. İnsan biçimi istekler ve ahlak ilkelerinin yersiz karışımı karışmıştır içlerine. Bu düşünürlerin sorduğu yerinde soruların gücü ve derinliği daha sonraki araştırmacılara esin vermiştir. Grek felsefesinde, güney İtalya’daki Grek kentleriyle çağrıştırılan bir sonraki dönem, daha dinsel özellikle daha Orpheosçu ve kimi bakımdan daha ilginçtir. Başarısı saygı uyandırır. Ancak özce Miletosluların felsefesinden daha az bilimseldir”[a.g.e.:131]. Russell, felsefenin bilime, bilimin felsefeye olan bağlılığını çok önemsemektedir. Çünkü onun felsefeden beklediği bir görev vardır. Felsefeyi, daha çok bilime yakın olarak işleyen anlayış, bir dönem felsefenin “Anjelika Filozofika” olarak adlandırılışının çağdaş zamanlarda ortaya çıkışını temsil eder. Russell, ortaçağın “dine yardım eden anlamındaki Anjelika Filozofika” kavramını, modern çağda “bilime yardım eden” anlamında kullanmaya çalışır. Felsefe bilimdir, başka bir biçimde söylenirse bilimin hizmetçisidir.

Genel olarak Russell felsefeyi tanrıbilimden bağımsız, kuşkucu, eleştirici niteliklerle, gözlem ve teoriye dayalı ve rahatlıkla bilim diyebileceğimiz bir biçimde anlamaya ve kavratmaya çalışmaktadır.

Kranz’a göre felsefe Thales ile birlikte gerçek kimliğini ortaya koymuştur. Fakat ona öncülük eden isim Homeros’tur. “...çünkü Homeros bir dünya görüşünün habercisi, dünya ve hayatın bir yorumcusudur” [Kranz, 1994: 1]. Her ne kadar şiir şeklinde yazmışsa da anlatımlarında destansı bir havanın içinde felsefenin açık kimliği muhtevindir. Çünkü bu destanlardaki anlatımların temaları, felsefenin de önemli problemleridir. Kranz seçtiği örnek beyitlerle, ilk madde, oluş dünyası, evrenin yaratılışı sorunlarına örnek gösterir. O halde filozof, kâinatı, hayatı yorumlayan, bir dünya görüşü oluşturan kişidir. Bunu gerçekleştirebilmek için felsefeyi kurmak zorundadır ve nitekim açık kimliğiyle felsefe kendini ilk olarak Helenlerde ortaya koyacaktır.

Felsefenin ilk örnekleri olan mitolojilere her ulusta rastlanır ve hepsinin kendine özgü nitelikleri vardır. Ancak Helenlerinkini Doğu mitolojilerinden ayırmak gerekir. Her ne kadar, onlardaki

Ebru Güven: *Çeviri Felsefe Tarihlerinin Felsefe Tasavvurumuza Etkileri*

öğretilerin bir kısmını oluşturan orphik kosmogoniyalar, Doğunun etkisi altında şekillenmiş olsa da Helen felsefesinin karakteristik özelliği Kranz'a göre Doğu kültüründen farklılık göstermektedir [a.g.e.:12]. Doğu kültürü hayalci'dir. Hayalde ise hem gerçeği hem gerçekdışı olanı görmek mümkündür. Dolayısıyla bu durumda tersi özellikleri taşıyan Helen kültüründe daha gerçekçi ya da gerçeği anlatmaya ve anlamlandırmaya yönelik bir amaç vardır. O halde, Doğu mitolojileri hayal dünyasına hitap ederken, Helen felsefesinin temelini oluşturan mitolojileri akla yakın anlatımlar içermektedir. Nitekim ilk örnekler olan Homeros'un anlatımlarında, ahlaklı yaşamın nasıl gerçekleştirileceği, hayatı doğru yaşamının nasıl mümkün olacağı konularıyla ilgili ölçüler verilmektedir. Bu ölçüler için Homeros-ozan kişi, insanlar ve hayat üzerine sayısız gözlemler yapar ve genel yargılara ulaşır. Helenin bilimsel yöntemci yaklaşımını, taa mitsel anlatımların yaygın olduğu dönemlerde dahi görmek mümkündür [a.g.e.: 1]. İşte bu ölçülü ve yöntemli tavır, Helen düşüncesini diğer uluslardan ayırır. Ayrıca burada, Tanrı istenci karşısında yer alan insan istencinin yarattığı önemli bir özgürlük alanı bulunmaktadır. Yani Heleni Helen yapan temel anlayış, evreni, maddeyi, yaratılışı kavramaya çalışırken akla uygun hareket etmesi; bunu gerçekleştirirken yöntemci davranması yani gözlemlerden hareketle genel yargılara ulaşarak hayatı özgürce yorumlayıp düzenleyebilmesidir.

Tüm bunlar tesadüfî olaylar zinciri değildir. Bu ölçülülük hali bilinçli bir ruh eğitiminin sonucudur. Bundan dolayı Nietzsche'nin sözü önemlidir: "Başka ulusların ermişleri var Helenlerin ise bilgeleri" [a.g.e.: 20]. Burada vurgulanan farklılık üzerinde durmak gerekir. Ermiş, kelime olarak ; "dini inançlara göre kendisinde olağan üstü manevi güç bulunan kişi evliya, veli" anlamını taşıırken, bilge; "bilgili, iyi ahlaklı, olgun ve örnek (kimse), hakim" [www.tdk.org.tr/tdk.sözlük] olarak açıklanmaktadır. Bu tanımları yorumlamaya çalışırsak; ermiş, bilgiye, hakikate Tanrı'nın izniyle ulaşır. Burada Tanrı istenci karşısında durabilen ve kendi özgür istenciyle hareket edebilen bir insan eylemi yoktur. Ermiş, kendi aklıyla, hakikate ulaşmış değildir. Dolayısıyla, onun bilgisi de, felsefi nitelikler taşımamaktadır. Ermişin, özgürlüğünden güç alarak gerçekleştirdiği gözlemlerinden yola çıkıp oluşturduğu genel yargıları yoktur. Başka bir deyişle ermiş, edilgin bir karakterdir. Dolayısıyla, ermişin karşısında duran bilge, Helen için, etkin, bilen, en yüksek insan modelidir. Bu insanı, eğiten ise felsefedir. Bilge olabilmek insanın isteğiyle mümkündür. Bu insanı yaratan felsefe ise şudur; gözlemlerden hareketle aklın genel yargılar oluşturabilmesi eylemi. Yani bilim. Fakat felsefeyi rasyonel bir doğa incelemesine indirgeme, onu, kapalı bir çerçeveye hapsedmekten başka bir işe yaramayacaktır. Bu durumda, onun, kısır bir yapı içinde tüm özgür alanı parçalanmış olacaktır. Onun amacı, bilimsel bir anlayışla kendi varlığını devam ettirmek değildir. Felsefe, her bakımdan özgürce, her yerde ve zamanda kendi tarzını, konusunu belirleyip doğurganlaşan ve özgünleşen, hiçbir sisteme hapsedilemeyecek kadar geniş bir görme yeteneğine sahip düşünceler ve eylemler alanı olmalıdır.

Batılı felsefe tarihçilerinin bir kısmı, ilk felsefi çalışmaları tanımlarken genellikle bugün bilimden anladığımız anlama yakın tanımlamalar yapmaktadırlar. İyonya'da ortaya çıkan bu faaliyetler gözlem ve deneye dayalı çalışmalardı. Fakat bir kısım Batılı felsefe tarihçisinin kabul ettiği bu tarz bir yaklaşım felsefenin alanını daraltmaya ve onu bilim kısıncasına hapsedmeye vardtırtacak bir yaklaşımdır. Kranz da felsefeyi İyonya'da başlatan tarihçilerdendir ve dolayısıyla o da bu hataya düşmektedir. Eğer bu görüşün doğru olduğunu kabul edersek filozof dediğimiz birçok kişiliği felsefe tarihinden çıkarmamız gerekecektir. Çünkü çoğu filozof, bu dar tanımda yer alanların çok ötesindeki alanlara değin ulaşmaya çalışmış ve hatta daha da önemlisi bu evreni aşip ötesine geçmek istemiştir. Filozof, ne yazık ki bu dünyada gördükleriyle yetinen

bir insan değildir. Tarihin farklı dönemlerinde yaşamış çoğu filozof evreni aşkın felsefe yapmaya çalışmıştır. Felsefe, yalnızca bu evrene yönelmiş insanı da ötesine geçmek isteyen insanı da, kaplamına alabilme gücüne sahip bir etkinliktir.

Dilimize çevrilmiş bir diğer felsefe tarihi ise Fransız felsefeci **Emil Bréhier**'ye aittir. 1969 yılında Miraç Katırcıoğlu tarafından Türkçeye çevrilen eserin girişinde bu çalışmada bizimde sorguladığımız konuyla paralel sorular yer almaktadır. Bréhier şöyle demektedir: “Bir felsefe tarihine girişmek fikrinin kendisi, hiç olmazsa geçici bir tarzda olsun, şu üç meselenin ortaya konulduğuna ve çözüldüğüne delalet eder:

Felsefenin kaynakları ve sınırları nedir?...

İkinci olarak, öteki zihin disiplinlerine ait tarihten ayrı bir tarihin konusu olmak için felsefe düşüncesinin hangi noktaya kadar ve ne gibi bir ölçüde yeteri kadar muhtar bir gelişmesi vardır? Felsefe doktrinleri ayrı bir araştırmaya konu yapılmayacak kadar felsefe düşüncesi bilimlere, sanata, dine ve siyaset hayatına fazlasıyla özden bağlı değil midir?

En sonra da, felsefede düzenli bir gelişmeden veya ilerlemeden bahsedilebilir mi?” [Bréhier, 1969: 1, 2].

Bréhier'nin belirlemiş olduğu bu üç mesele felsefe tarihi açısından önemli olmakla birlikte bu yazının araştırdığı konu açısından ilk iki madde üzerinde düşünülecektir. Bréhier'ye göre “birinci meselede, yani kaynaklar meselesinde kesin bir çözüme varılamamıştır. “İlk Grek filozofu Tales'in [Thales'in], bütün eşyanın yapılmış olduğu hakkındaki tezi ile, birçok yıllar önce Mezopotamya'da yazılmış olan Yaradılış Manzumesi'nin başlangıcı arasındaki yakınlığı sezmemek imkansızdır... İyonya'nın ilk filozoflarının felsefesinin, son derece eski bir temanın yeni bir şekli olabileceğini sezmemekteyiz” [a.g.e.: 2, 3]. Bréhier'nin, Greklerin felsefeyi ve kavramsal düşünme biçimini Doğudan ve Mısır'dan öğrenmiş olabileceklerini savunmasının diğer temel gerekçelerinden biri, matematik tarihi üzerine yapılan araştırmalarla birlikte, Doğunun ve Mısırlıların bu alanda gerçekleştirdikleri buluşların ortaya çıkarılmış olmasıdır. Yani Bréhier, bazı felsefe tarihçilerinin savunduğu gibi matematikte basit bir takım girişimler bir yana asıl dehanın Greklere ait olduğu fikrinin aksine, matematiğin Doğulular ve Mısırlılar tarafından çok önemli araştırmalar ve buluşlarla zenginleştirildiği görüşünü kabul etmektedir. Bréhier'nin bir başka dayanağı da antropologların yaptığı araştırmalardır; “...antropolojicilerin [antropologların] geri toplumlar üzerindeki çalışmaları felsefenin kaynağını büsbütün çapraştıran yeni yeni verileri işe karıştırmaktadır. Gerçekten de, grek [Grek] felsefesinde, yalnız geri ve gelişmemiş bir düşünüşle benzerleri olan akıl özellikleri bulunur. İlk filozofların kullandıkları kavramlar; alın yazısı, adalet, ruh, tanrı kavramları kendilerinin ne yaratmış, ne de geliştirmiş oldukları kavramlardır; bu kavramlar kendilerinin rastladıkları halk fikirleri, toplum tasarımlarıdır” [a.g.e.: 3]. Bréhier, bu gerekçelerle birlikte açıklamasının devamında şunları dile getirmektedir: “Şu halde, eğer bu ihtarlara rağmen tarihimizi Tales'e [Thales'e], başlatıyorsak bu, içinde felsefe düşüncesinin gelişip serpilmiş bulunduğu onun uzun tarihçesinin aslını anlamıyoruz demek değildir; bu sadece Mezopotamya medeniyetine ait kitabelerin pek az ve zor anlaşılır olmasından, dolayısıyla da vahşi kabilelere ait belgelerin bize ilk Yunanistan hakkında bilgiler vermemeleri gibi pratik bir sebepten ileri gelmektedir”[a.g.e.: 4].

Batılı birçok tarih araştırmacısının aksine Bréhier'nin felsefeyi Grekler'de başlatmamasının önemli bir tarafı bulunmaktadır. Bu, felsefenin basit bazı kıpırdanmalar bir yana İyonya'da başladığını kabul eden tarihçilerin yanı başında önemli bir karşı çıkıştır. Bizce, Bréhier felsefi ve kavramsal düşünmede diğer medeniyetlerin katkılarına önemsemekte ve felsefenin orijinalliğini kesin bir tavırla Grekler'in elinden almaktadır. Bu tavrında öznel bir bakış olup

Ebru Güven: *Çeviri Felsefe Tarihlerinin Felsefe Tasavvurumuza Etkileri*

olmadığını net bir şekilde bilemeyiz, ancak onun bu fikri, tarihi deliller göstererek savunduğunu biliyoruz. Dolayısıyla diyebiliriz ki, Bréhier'ye göre, Doğu toplumlarının, Mısırlılar'ın ve Mezopotamya'nın, insanlığın gelişiminde göz ardı edilemeyecek kadar fazla buluşları vardır.

Bréhier'nin öne sürdüğü görüşler bize şunu da düşündürmektedir: İnsanlığın kendini var edişinde, her topluluk ve toplum önemli etkiler yaratmıştır. Bazıları ise medeniyetler yaratacak boyutta buluşlara imzalar atmıştır. Üst düzey düşünme biçimleri, insanın kendini aşarak geliştirdiği tarihsel süreci yönlendiren eylem biçimleri bu medeniyetlerin icatlarıdır. Yan yana yaşayan, birbiriyle ticaret yapan bu medeniyetlerin birbirlerinden etkilenmemeleri ise mümkün değildir. Uygarlığın yaratıcısı olarak görülen Greklerin, medeniyetler tarihi açısından bakıldığında Uzak Doğu, Mısır ve Mezopotamya'dan çok daha genç olduğunu kabul edersek, onların kendinden yaşlı bu medeniyetlerden çok şey öğrenmiş olduklarını rahatlıkla söyleyebiliriz. Dolayısıyla medeniyetin önemli unsurlarından biri olan felsefenin de İyonya'da başlamış olduğu fikrinin yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bizde de çok yaygın olan bu görüşün bu denli kabul görmesinin sebebi, kanımızca, bu fikri savunan felsefecilerin görüşlerinin etkili olmasıdır. Çünkü ülkemizde, felsefenin, bir disiplin olarak yerleşmeye başladığı dönemlerde, felsefeyi öğreten tarihçi ve felsefecilerin genellikle Grek tarzı felsefeyi kabul etkilerini görüyoruz. Felsefeyi bu kişilerden öğrenen ilk felsefecilerimiz de, bu biçimli bir felsefe anlayışının yerleşmesinde rol oynamışlardır.

Peki, böyle bir kanaatin yaygın olmasında ne sakınca vardır? Belki ilk bakışta çok abartılı ve yanlı hareket edildiği düşünülebilir. Ancak gerçekte öyle olmadığını sağduyulu davrandığımızda hepimiz fark edebiliriz. Çünkü bu tip bir kanaatin yaygın olması, felsefi düşüncümüzü dar bir alana hapsetmektedir. Felsefe özü itibarıyla sınırlanamaz bir düşünme ise, tek tip bir felsefenin varlığını kabul etmek ortaya çıkacak felsefelerin de ne kadar nitelikli olacağını düşündürmektedir.

Başka bir mesele de felsefenin içinde yetiştiği ortamdan etkilenmesidir. Felsefeyle uğraşan herkes, her zihin disiplinin içinde bulunduğu toplumdaki etkilenildiğini bilir. Yani düşünmek için içinde yaşadığımız kültürün unsurlarını kullanmak zorundayız. O halde biz de felsefe yaparken kendi kültürümüzün dışında düşünemeyiz. Fakat biz başka bir kültürün unsurlarıyla düşünmeye çalışıyoruz. Modern felsefe kültürümüz daha önce de dile getirdiğimiz gibi geleneğimizin düşünme biçimlerinden soyutlanırsa bize ait olmayan bir felsefe ortaya çıkacaktır.

Felsefenin ne olduğunu anlamaya çalışırken, üzerinde durulması gereken bir diğer konu da onun diğer disiplinlerle olan ilişkisidir. Bréhier bununla ilgili şunları söyler: "İkinci meselemiz, felsefe tarihinin öteki zihin disiplinleri tarihi karşısındaki bağımsızlık derecesi meselesidir. Fakat biz, bir öz şey olarak alınan felsefenin din, bilim veyahut siyaset ile olan bağıntıları meselesini sanki kesip atmak söz konusu imiş gibi, bu meseleyi dogmatik bir şekilde vazeylemeği red ediyoruz"[Bréhier, 1969: 5, 6]. Diyebiliriz ki Bréhier, felsefenin diğer disiplinlerle olan ilişkilerinin zamanın fikir hareketlerine, kişilerin, filozofların ve diğer düşünce adamlarının istekleri, beklentileri, düşünceleri ve hatta çıkarlarına göre şekillenmiş olabileceğini kabul eder. Bu etkenlerle birlikte felsefe kâh şu disipline yaklaşır bundan uzaklaşmış, kâh bu disiplinin hizmetine girip ötekini etki alanından çıkmıştır. Bréhier bu etkileşimin, ne felsefenin kendisinin ne de diğer disiplinlerin, kesin biçimde kabul ya da reddedebileceği bir şey olabileceğini savunmaktadır. O halde bu tür yakınlaşma yahut uzaklaşmaların olup olmayacağı veya nerede, ne zaman ve nasıl gerçekleşeceğini kestirmek mümkün değildir. Bu sebeple felsefe şundan kopup buna yaklaştığı için gerçekliğini ortaya koymuştur gibi yargılar vermek doğru

olmayacaktır. Felsefe din, sanat, siyaset ve bilim gibi diğer disiplinlerle her zaman ilişki içinde olmuştur. Bu da onun sınırlarının geniş olmasına mahal vermiştir ya da onun zaten özünde var olan sınırsızlık duygusu tüm alanlarda dolaşmasına yol açmıştır. Bréhier'e göre felsefenin diğer disiplinlerle bu kadar ilişkili olması, onun fikir düzenleme özelliğinden kaynaklanmaktadır. Diğer disiplinlerin hepsinin felsefeye ihtiyacı vardır. Çünkü felsefe sorgulayıp anlamaya çalışarak, belirlemeler ve ayıklamalar yapar, düşünceleri bir düzen içine yerleştirmeye çalışır. Böylece o, diğer disiplinleri yönlendirme işlevini gerçekleştirir.

Ancak tüm bunlar felsefenin kendine özgü bir şey olmadığını göstermez. "...felsefenin kendisinden faydalananların ayrı ayrı maksatları ortasında... görüş ayrılıkları ne olursa olsun, yalnız akla uygun bir düşüncenin, yani kendi kendini tenkit edebilecek ve sebepler ileri sürerek kendini haklı göstermeğe çabalayabilecek bir düşüncenin bulunduğu yerde felsefe vardır"[a.g.e.: 6, 7]. Bréhier felsefenin sınırları hakkındaki yorumundan yola çıkarak bir felsefe kavrayışı oluşturmaktadır [a.g.e.: 7, 8]. O felsefe hakkında bir tanım vermemektedir. Ona göre felsefe denilen şey gerçekleşirken bir eylem, bir hal, süreç veya kavrayış biçimlerinde kendini ortaya koyar. "Felsefe tarihi felsefe düşüncesinin, bir kere bulunduktan sonra artık teknik bir buluş olarak sürüp giden şu değişmez gerçeklerden biri olmadığını bize öğretir; bu düşünce: hiç ara verilmeden ortaya konulmakta, onu tespit ederken ona hiyanet [hiyanet, ihanet, hainlik] edip onun kaybolmasına yol açan tehlikeye durup durmadan düşürülmekte; manevi hayat yalnız çalışmada olup, sözde edinilmiş bir hakikate tesarrufta değildir" [a.g.e.: 27]. Yani felsefe, her an her anlamda yaşamakta olan insanın, düşünmeden edememek özelliğinden dolayı, her şeyi, her zaman yeniden durup düşünerek, yeniden keşfetmesi ve yeniden kurmasıdır. Bu durumsa, bir tekâmüldür; başlar biter, tekrar başlar biter ve bu böylece sürüp gider.

Bunlardan hareketle felsefeye bir başlangıç tarihi bulmaya çalışmak da açıkçası yersizdir. O, birileri tarafından icat edilmiş bir şey değildir; insanla birlikte var olmuş ve insan yaşadığı sürece var olmaya devam edecek bir süreçtir. Aristoteles'in "insan doğal olarak bilmek ister" sözü de bunu anlatmak için olmalıdır.

J. M. Bochenski'nin Çağdaş Avrupa Felsefesi adlı felsefe tarihi kitabı bizde 1983 yılında yayınlandı. Kitabın yayın tarihi, ülkemizde önemli bir döneme denk gelir. Bu sıralarda Batıda modernleşme çoktan gerçekleşmiş ve bunun üzerine tartışmalar epey kalabalık bir sayıya ulaşmıştır. Bochenski de bu tartışmaya katılmış ve kitabını eleştirel bir perspektiften bakarak ele almıştır. Söz konusu tartışmaların bir şekilde bize de ulaşması muhtemeldi ve nitekim birçok felsefeciyile birlikte Bochenski de bu tartışmalara ulaşmamızda aracı oldu. Bu tartışmayla ilgili önemli konulara vurgu yapan kitabın önsözünde modern felsefenin başlangıcıyla birlikte felsefenin içine düştüğü olumsuzluklar eleştirmekte ve bunların felsefeyi tanımlamakta haksız ve saygısız tutumları gözler önüne serilmektedir [Bochenski, 1997: 17]. Bochenski bu tip bir yaklaşımın felsefeye verilebilecek en büyük zarar olduğunu düşünmektedir. Çünkü felsefe, onun için, sınırlanamaz ve her bir kişiöğlunun istediği her biçimde ortaya koyulabilir. Felsefi Düşünmenin Yolları isimli kitabında da bu görüşü ayrıntılı olarak ele almaktadır. Felsefenin, bilimlerin bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle artık bir konusunun kalmadığını savunanlar ve felsefenin ussal bir şey olmadığını kabul edenler ona göre büyük yanlış içerisindedir. Lord Bertrand Russell'ın ve birçok pozitivist filozofun görüşü olan birinci görüşe Bochenski şu itirazlarda bulunmaktadır: "...ilkın bu filozofların dediği gibi olsaydı, bugün bizim bin yıl öncekinden daha az felsefemiz olması gerekir. Ama durum kesinlikle öyle değil... İkincileyin, farklı disiplinlerin felsefeden koptukları elbette doğrudur. Ancak dikkati çeken o ki böyle bir özel bilim özerkleşince hemen hemen aynı zamanda koşut bir felsefi disiplin ortaya

çıkmiş...olgular felsefenin bilimlerin gelişmesiyle yavaş yavaş ölecek yerde daha da canlanıp zenginleştiğini gösteriyor. Son olarak felsefe diye bir şeyin olmadığını ileri süren ilk görüşe ters düşen bir soru: Bu sav hangi disiplin, hangi bilim adına ortaya atılıyor? Daha Aritoteles felsefeye karşı olanlara şu eleştiri de bulunuyordu: Felsefe ya yapılır ya yapılmaz: Ama felsefe yapılmazsa ancak bu felsefe adına olur. Bu, bugün de doğru ” [Bochenski, 1994: 23,24]. Pozitivist yaklaşıma önemli cevaplar niteliğinde olan bu itirazlar felsefenin modern zamanlardaki konumu açısından çok önemlidir. Bu itirazlar bize Batıda yalnızca pozitivist anlayışın var olmadığını göstermektedir. Bu tür savunmalar dolaylı olarak bizdeki felsefe anlayışının değişmesine de etki edecektir. Nitekim bugün, bu tip sorgulamaların etkileri görülmektedir. Sorgulamalar felsefemizin gelişmesi açısından olumlu olmakla birlikte daha farklı bir boyuta geçmelidir. Batının sorgulayışında kendini arama ve anlama çabası vardır. Dolayısıyla herkes önce kendinden yola çıkarak felsefi arayışa girmektedir. O halde biz de, bir felsefi tartışmanın ve kavrayışın içinde var olmak istiyorsak önce kendimizi sorgulayıp kendi düşünce tarihimizle hesaplaşmalı ve kendimizi anlamalıyız. Batıdaki tartışmayı aynen alıp devam ettirirsek, zaten onların gerçekleştirdiği bir sorgulamayı uzatıp toplamaktan başka bir şey yapmayız. Batının yarattığı felsefe anlayışına amenna diyerek onu, kabul edip mutlu mutlu köşemize çekilmek işin kolayına kaçmaktır. Fakat bu kolaycılık, tamiri zor hatalara yol açacaktır. Bizim, kendimiz hakkında düşünmemiz ve kendimizi sorgulamamız, tarihi ve kültürel bir sorumluktur.

Bochenski, felsefenin kaynağı yahut başlangıç tarihi konusunda birçok Batılı düşünürle aynı kanıdadır. Yani ona göre felsefe Antik Yunan’da ortaya çıkmıştır. Bu görüşü o kadar benimsemiş gözükmektedir ki, onu tartışmaya bile gerek duymaz. Bu kabulde birlikte böyle bir problemi de ortadan kaldırır. Onun asıl problemi ve amacı felsefenin modern zamanlarda aldığı durumun sorgulanmasıdır.

Bochenski’nin bu sorgulamalardaki asıl ereği felsefenin itibarını, akıl ve bilimler nazarında hiçe sayan anlayış karşısında, onun, sonuna kadar bilimsel ve akılcı olduğunu vurgulamaktır. Kullandığı metotlar ve bakış açıları bakımından felsefe, pozitif bilimlerden belirgin biçimde ayrılır [a.g.e.: 28, 29]. Bu anlamda felsefe tüm bilimlerin etrafında dolaşan, onları sorgulayan “u böyledir” biçiminde verdikleri yargılara “acaba?” sorusuyla yeniden bakmaya çalışan sınır tanımaz bir evrensel bilme faaliyetidir.

Felsefe yalnızca bilimlerin sorgulamasını yapmamaktadır. O, aynı zamanda, ortak soruları paylaştıkları dini eleştirmekle de doğasına uygun hareket eder [Bochenski, 1997: 18]. O halde Bochenski felsefenin, geçmişte, şimdi ve gelecekte her insanî edimi sorgulama ve bu edimlerin daha anlaşılır kılınmasını sağlaması sebebiyle ciddi anlamda gerekli olduğunu savunmaktadır.

Felsefe manzaramızı belirlemede etkili olan felsefe tarihlerinden bir diğeri de **Guthrie**’nin, Türkiye’de 1988 tarihi basımlı Ahmet Cevizci’nin dilimize çevirdiği **İlk Çağ Felsefe Tarihi** isimli eseridir. Guthrie’nin bu kitapta üzerinde durduğu konu klasik bir anlatımdan çok eleştirel bir bakıştır. O, düz bir şekilde tarihsel bilgi vermekten ziyade bugünün felsefi yaklaşımını eleştirerek geçmişini anlamaya çalışmaktadır. Kitapta Yunan düşüncesiyle ilgili yanlış anlaşılmalardan bahseder. Ona göre bu günün insanı –Batılı kişi- geçmişe şimdinin gözüyle bakmaktadır. Oysa ki asıl problem, geçmişini, geçmişin düşünce biçimlerini belirlerken, mümkün olduğunca geriye giderek o dönemin kavramlarını anlamaya çalışmaktır. Felsefe tarihine ilişkin anlatımlar çoğun birbiriyle aynı olan anlatımlar gibi algılanmakla birlikte aslında gerçekte, anlamaya çalışan kişiler bir yanlığı içerisine düşürülmektedir [Guthrie, 1988: 5, 7]. Guthrie’nin

düşüncelerinden yola çıkarak şu sonuca varabiliriz: Batıda genelde yaygın olan felsefe anlayışları, bazı görüşler çerçevesinde şekillenmiş, Yunana özgü düşünme biçimleri özgünlüğünden koparılmış, gerçeklikleri çarpıtılmıştır. Bu yalnızca Guthrie'ye ait bir görüş değildir, onunla birlikte bu görüşü paylaşan birçok felsefeci bulunmaktadır. Yani bu görüş tek bir kişinin ortaya attığı bir görüş değildir.

Şimdi şöyle bir problemle karşılaşmaktayız: Batıda çok yerleşik olan ve Guthrie tarafından da eleştirilen, felsefeyi anlama biçimi, bize de bu şekilde geçmiş ve bu sebeple oluşan felsefe tasavvurumuz bu manzarayla aynı paralellikte gelişmiştir. Ortaya çıkan bu tasavvurun da ne kadar doğru olduğu görüldüğü gibi tartışmalı bir haldedir.

Yanlış anlaşılabilir veya anlaşılabilir istenen Yunan'ın kendine özgü düşünme biçimlerini Guthrie gerçek anlamıyla nasıl ortaya koymaktadır? Ona göre en önemli sorun dilde başlamaktadır. Batı dillerindeki -İngilizcede- bazı kelimeler Yunanlının kullandığı kelimelerle aynı olmakla birlikte, bu kelimelerin bugün çağrıştırdığı anlam ile Antik Yunan'da çağrıştırdığı anlam arasında dağlar kadar fark vardır. Guthrie kitabında bunlara ayrıntılı biçimde yer vermektedir [a.g.e. : 9-19]. Dildeki kavramları istedikleri gibi kullanan felsefeciler birtakım ön sayıtlıların oluşmasına yol açmışlardır.

Başka bir problem de Yunan'a özgü düşünme biçimlerinde genellikle yerleşik olan bilimci, bilme istek ve arzusuyla gerçekleştirilen araştırma faaliyetlerinin yerleşik olduğu düşüncesine ilişkindir. "Tinlerin ya da tanrıların, belirli bir evrede, doğanın işleyiş sürecine katıldıkları ister düşünülmüş isterse düşünülmemiş olsun onların eylemleri uygun büyü tekniklerine sahip insanlar tarafından etkilenmeye çalışılırdı. Bu ne denli son derece ilkel olsa da, Atina'nın komşularında İ.Ö. IV. yüzyılda, bir başka deyişle, Platon ve Aristoteles'in yaşadığı dönemde, çok yaygın olan bir uygulamaydı" [a.g.e.: 20]. Görülüyor ki din, büyü ve mitsel etkiler en tanınmış filozofların dönemlerinde dahi kendini göstermektedir. O halde Yunan'da felsefenin alanına çok fazla sınırlama getirildiğini söyleyemeyiz. Ancak birçok isim felsefenin başlangıcını hep bilimsel yöntemle özdeşleştirmektedir.

Guthrie'nin vurguladığı bir başka mesele de Yunanlının düşünme biçiminin öyle soyut teorik amaçlı değil, pratik yaşamı düzenleme amacıyla olan bir düşünme olduğu meselesidir[a.g.e.: 17-18]. Antik Yunan'ın felsefeyle yapmaya çalıştığı, saf bir bilme eylemi değil, pratik yaşamı düzenlemenin bilgisini bulmaya çalışmak olduğunu söyleyebiliriz.

Guthrie'ye göre Antik Yunan felsefesinin temel konuları varlık, ahlak ve bilgidir [a.g.e.: 25-26]. Guthrie felsefenin nerede ortaya çıktığı konusunda birçok Batılı felsefeci gibi düşünmekte ve İyonya'ya kadar gitmektedir[a.g.e.: 34].

Özetle Guthrie, felsefe alanında doğru olarak kabul edilen tarihi bilgiler üzerine yeniden yönelerek felsefenin anlamı ve sınırları hakkında yeni bir tartışma alanı yaratmıştır. O birçok kabulün tarafı veya yanlış öğrenilmiş inançlar olduğunu söyler. Yapılması gereken felsefenin yaratıcısı olan Antik Yunan'ı doğru algılayarak felsefenin ne olduğunu, bu algılaya göre belirlemektir.

William S. Sahakian Felsefe Tarihi adlı kitabında, felsefenin değer oluşturma özelliğini ön plana çıkararak onu bilimlerden ayırmaya çalışmıştır. "Felsefe terimi sözel olarak bilgelik sevgisi anlamına gelen Yunanca filosofiadan türemiştir. Bugün deneyim olgularının eleştirel

değerlendirmesini belirtmek için kullanılmaktadır. Bu tanımdaki anahtar sözcük değerlendirme sözcüğüdür...” [Sahakian, 1997: 7]. Felsefe, olanı, ya doğrulayarak ya da yanlışlayarak eleştirip, olması gerekeni açıklayıp insan eylemlerinin asıl değerini keşfetme işidir. Sahakian, felsefenin sınırları konusunda, bilimci yaklaşımı eleştiren bir düşünüşe sahiptir. Ona göre felsefe yalnızca bilimlere göre hareket ederek varlığın bilgisini çözmeye çalışmaz, değer oluşturmuş her alana yönelerek onlar hakkında sorgulamalar yapıp alanını geniş bir yüzeye yayar.

Sahakian de felsefeyi Antik Yunan’dan başlatır. Ona göre felsefenin temel soruları ise evrenin doğası ve insan deneyiminin anlamı üzerinedir. Bu sorular Platon ve Aristoteles’e kadar sistemsiz bir şekilde anlatım bulurken, onlardan sonra artık düşünceler dizgeler halinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Dizgeleştirme eylemi tüm filozoflarca gerçekleştirilmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır (Platon öncesi filozoflar hariç). Sahakian’e göre bugün dizgesel felsefeleri reddeden filozoflar dahi aslında düşüncelerinin dolaylı olarak dizgeselleştirmektedirler.

Sahakin’e göre felsefe, Antik Yunan’ın ortaya koymuş olduğu ilk örneklerin, içinde yaşanan çağa uydurulmasından başka bir şey değildir.

Felsefe dünyamızda önemli bir başka felsefe tarihi de, **F. Copleston**’un 9 ciltlik “**Felsefe Tarihi**” adlı kitabıdır. Copleston da bu kitabında, diğer felsefe tarihçilerinin birçoğuyla aynı fikirleri ortaya koymuştur. Ona göre de felsefe Antik Yunan ürünüdür. Yunan felsefesi özgün bir felsefedir. Herhangi bir medeniyetin etkisinden dolayı alınıp uyarlanmış ve geliştirilmiş bir şey değildir. “İyonya Batı ve Doğunun bir bakıma buluşma yerini oluşturmaktadır... Mısırlıların iletecekleri bir felsefelerinin olduğu hiçbir zaman gösterilmiş değildir ve Yunan felsefesinin Hindistan’dan ya da Çin’den geldiğini düşünmek söz konusu olamaz” [Copleston, 1999: 11-12]. Bu kadar kati bir kanaate sahip olan Copleston, bize ister istemez şunu düşündürmektedir; acaba medeniyetlerin ortaya koydukları ürünleri, onların mutlak ürünü olarak görme hakkına sahip miyiz? Medeniyetlerin ortaya koydukları ürünler, ne kadar özgündür diye savunulursa savunulsun hiçbir medeniyetin ürünü mutlak değildir. Medeniyetler her halükarda birbirlerini etkilemişlerdir. Çünkü insan bilgisi, vahiyler haricinde –ki buna herkes katılmayabilir- gökten yeryüzüne inen bilgiler değil, bir önceki insanın bilgisinin bir sonrakine aktarılmasıyla oluşan ürünlerdir. Ne kadar inkâr edilirse edilsin bu kaçınılmaz bir gerçektir.

Copleston, felsefenin Yunana özgü oluşunu bir takım sosyal sebeplere bağlamaktadır. Bu sebepler onun felsefe tanımını da ortaya koyacaktır. “Ne İliad’da betimlenen kahramanca yaşam ne de Hesiod’un şiirlerinde benimsenen toprak soyluluğunun egemenliği Yunan felsefesinin gelişmiş olduğu ortam idiler: Tersine erken Yunan felsefesi, doğal olarak bireylerin çalışması olmasına karşın aynı zamanda Kent’in de ürünüydü ve belli bir düzeye dek yasanın egemenliğini ve ön sokratiklerin evren bilimlerinde dizgesel olarak bütün bir evrene genişletmiş oldukları yasa anlayışını yansıtıyordu [a.g.e.: 10]. O halde felsefe yasayı –evrensel yasayı- dizgesel olarak ifade etmektir. Yunanlı evren hakkındaki yasa araştırmasını bilimci bir yaklaşımla yapıyordu. Bundan dolayı felsefe Copleston’a göre Yunan dehasının bir ürünüydü. Mısır ve Babil’de evren hakkındaki açıklamalar, yıldız falcılığı bilgeliğinden başka bir şey değildi. Yunanlılar “bilgiyi kendi uğruna araştırıyorlar ve bilgiyi bilimsel, özgür ve önyargısız bir tinde izliyorlardı” [a.g.e.: 13-14]. Böyle bir açıklama felsefenin, parçaları inceleyen bilimden başka bir şey olmadığını akla getirebilir. “Ama İyonya düşünürleri, ...duyuda durup kalmıyor, tersine görüngünün ötesine düşünceye geçiyorlardı... gerçek felsefi kavramlar ve gerçek kurgul

yetenek, bu bilgiler arasında ortaya çıktığı için klasik Yunan felsefenin gelişiminde bir evre oluşturdukları için...Avrupa felsefesinin ilk başlangıçları tarihçinin ilgisiz kalacağı bir sorun olamaz” [a.g.e.: 28].

Copleston’a göre felsefe son tanımında, evrensel yasayı, kavram ve kurgulardan oluşan dizgeli bir yapıda, duyuda kalmayıp bunu ötesine düşünmeye geçerek açıklayan genel bir bilimdir. Bu da ancak bilmek için bilmek çabası, özgür ve önyargısız insan düşüncesiyle gerçekleşebilir. Tüm bunlardan dolayı felsefe hem bilimden hem de dinden kendini farklı kılan bir yapıya bürünmüştür. Avrupa uygarlığının temeli de, Copleston için, tüm bu fikirlerinden yola çıkarak dandikte bu kadar mükemmel bir ürün ortaya koymuş olan Antik Yunan medeniyetidir.

H. J. Störig “İlkçağ Felsefesi Hint Çin Yunan” adlı felsefe tarihi kitabında felsefenin başlangıç tarihini Yunandan başlatıp başlatmama konusunu tartışmaya açmıştır. Ona göre felsefe tarihle sınırlandırılabilir bir şey değildir. Bu anlamda felsefenin tarihini Antik Yunanla başlatma fikri yeniden gözden geçirilmelidir. Störig’in felsefe anlayışında, felsefenin tarihinin insanlığın en ilkel zamanlarına kadar götürüldüğünü görüyoruz [a.g.e.: 8].

Störig’e göre felsefe, bilim, din ve sanattan bağımsız olmayan aksine onlarla iç içe bir etkinliktir. Çünkü o “soyut ve değişmez bir bilim değil, tarih içinde yaşamla içi içe sürekli gelişen bir bilim olmuştur” [a.g.e.: 28]. Felsefe, sürekli değişen yaşama paralel giden bir sorgulama çabasıdır.

Störig felsefenin temel problemlerini Kant’ın belirlediği üç temel probleme indirger. Ancak Kant’ın sıralamasının tersi bir seyir içinde bu problemlerin ortaya çıktığını kabul eder. Felsefe, tarihinden bugüne sırasıyla: “Neye inanabiliriz? Ne yapabiliriz? Ne bilebiliriz?” sorularını sormuştur [a.g.e.: 13]. Bu soruların felsefeye değerli olmasının sebebi anlamlı ve akla dayanan bir yanıt beklentisiyle sorulmuş olmalarıdır. “Bir sorunun felsefeyle ilgili bir soru sayılabilmesi için, pek çok filozofu uğraştırmış olması gerekmez, anlamlı ve akla dayanan bir yanıt beklentisiyle sorulmuş olması yeterlidir” [a.g.e.: 16]. Her ne kadar herkesin bu şekilde sorular sorabilme ihtimali olsa da filozofu filozof yapan bu tarz sorular sorduğunun bilincinde olmasıdır. Büyük filozofların sorularının da neden günümüze kadar ulaşabildiğini ve neden değerlerini kaybetmemiş olduklarını böylece anlayabiliriz.

William Weischedel ise “Felsefesin Arka Merdiveni” adlı kitabında felsefenin başlangıç tarihini tartışırken, bu başlangıcın çok eskilere götürülebileceğini belirtir, ancak yine de tam bir felsefe çabasının oluşabilmesi için bir takım durumların ortaya çıkmış olması gerektiğini düşünerek geleneğe bağlanır. Aristoteles’in “bilim ve felsefe dış ihtiyaçlar bir dereceye kadar tatmin edildiğinde ve insanları başka uğraşlar için boş zamanı kaldığında ancak o başlayabilmiştir” düşüncesinden yola çıkarak Weischedel felsefenin Greklerde ortaya çıkmış olduğunu kabul etmektedir [Weischedel, 1997: 13]. Çünkü bir ticaret kenti olan İyonya’da ihtiyaçlar belli bir dereceye kadar karşılandığı için felsefe buradaki insanların, etrafında olup biten olaylara karşı olan merakını gidermesine zaman yaratmıştır ve böylece felsefe doğmuştur.

Filozofu ayrıcalıklı kılan onun bilge olmasıdır. “Thales büyük bir olasılıkla gerçek bir bilgedir. Sadece derin düşünce değil tersine aynı zamanda hayatı ve onun özelliklerini de bilen birisidir” [a.g.e.: 14]. O halde bilgelik derin düşünmenin yanı sıra hayatı ve onun özelliklerini bilmektir. Dış dünyaya kayıtsız kalan, yalnızca kendi dünyasına ya da başka bir dünyaya –örneğin ölümden sonraki hayata- yönelmiş olan bir insanın bilge olması söz konusu olamaz. Filozof

hayata dalıverdiğinde, bundaki amacı nesnenin özünü görmektir. Bundan dolayı o diğer insanlarca çoğu zaman anlaşılmazdır. “Eflatun’un, Aritoteles’in ve çok sayıdaki diğerlerinin Miletli Thales’i neden ilk filozof olarak adlandırdıklarını anlıyoruz. Onun için söz konusu olan nesnelere değil tersine nesnelere özüdür” [a.g.e.:15]. Felsefenin amacı özü bilmektir.

Ayrıca Greklerin felsefesi dinden ayrılmış bir tarzda değil, dinsel olana, Tanrısal olana yönelik bir yapıda olgunlaşmıştır. “Grekler Tanrıların sözünü ettiklerinde daha çok realitenin arka planındaki derinliği kastederek... bütün reel olan şeyler Tanrısal olanın içinde temellenir demek isterler. Onun mevcudiyeti realitenin asıl reel olanın yanısırdır” [a.g.e.: 18]. Fakat buradaki din Greklere özgü bir dindir. Greklerin din anlayışları, Tanrıların doğadan soyut olarak algılandıkları bir yapıda değildir. Aksine Tanrılar doğanın her yerindedir. İşte felsefenin doğaya yönelmesindeki amaç onun özünde, gerisinde olan Tanrısalı görebilmektir. Greklerin dininin, panteist nitelikte olması, felsefelerinin doğaya yönelmesine neden olmuştur. Grek felsefesi dinsel derken anlaşılması gereken de budur. Bu felsefe, dinden kopan düşüncenin bağımsızlığında ortaya çıkmış değildir, o, hem dinde, hem bilimde, hem sanatta yani her tür düşünmede var olmuştur. Çünkü o düşünmenin ta kendisidir. Önce dinin içinde var olmaya başlamış ve başka zamanlarda başka alanlarla birlikte hareket etmiş, bu hareketlilik kendi gerçekliğine, özüne uygun biçimde var olmasına hiçbir şekilde engel olmamıştır.

F. Thilly “Bir Felsefe Tarihi” adlı kitabında, eski Yunan felsefesini, felsefenin başlangıcına koyar. Ona göre, “felsefe tarihi var oluş sorununu çözmek ya da deneyim dünyamızı bizim için anlaşılır kılmak için yapılan değişik girişimlerin birbiriyle bağlantılı bir açıklamasını vermeyi amaçlar” [Thilly, 2000: 19]. Felsefe tarihinde ortaya çıkan farklı görüşlerin az çok birbiriyle bağlantıları vardır, çünkü hepsi de ortak problemler üzerine kafa yorar. Hepsi, farklı gözükse de temelde bu evreni anlamak için çabalayan görüşlerdir.

“Her düşünce dizgesi az ya da çok içinde doğduğu uygarlığa, önceki dizgelerin özsel yapısına ve yazarının kişiliğine bağlı olmanın yanı sıra, kendi payına o da çağın ve sonra gelen çağların anlayışlarını ve kurumlarını güçlü biçimde etkiler” [a.g.e.: 19]. Öyleyse bir felsefi düşünceyi yorumlarken düşünceye katılan, onu etkileyen birçok unsuru da göz önünde bulundurmak gerekir. Çünkü felsefi bilgi bir sentezdir.

Felsefe Antik Yunanda doğmuştur, çünkü Antik Yunan düşünürleri var oluş sorununu ve evreni, mitolojilerden ve ahlaki öğretilerden yola çıkarak değil de tamamen aklın gücüne dayanarak açıklamaya çalışmışlardır. Doğu halkalarında ve eski Yunan felsefesinin gerçek anlamda ortaya çıkışından önce, problemlerin açıklaması mitolojiyi aşmamış durumdadır [a.g.e.: 28].

“Yunan düşünürlerini devinime geçiren bağımsızlık ruhu ve gerçeklik sevgisi hiçbir zaman aşılammış, dahası bunlara pek seyrek olarak ulaşılmıştır” der Thilly [a.g.e.: 25]. Felsefe tam anlamıyla Yunan aklının bir ürünüdür. Sebepse Antik Yunandaki sosyal yapıdır; bireylerin bağımsız olma duygusundan kaynaklanan çatışmaları karşıt görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tabii ki burada Antik Yunan dininin de çok önemli rolü vardır, çünkü bu din karşıtlıklara açık, hatta Tanrıların savaş halinde olduğu bir dindir.

İlkçağ Yunan Felsefesi alanında otorite olarak kabul edilen **Eduard Zeller**’in “**Grek Felsefesi Tarihi**” adlı kitabı da bu konuyla ilgili incelenmesi gereken kitaplardan biridir.

Zeller'e göre; "Bir halkın felsefe tarihi onun düşünce tarihini yansıtır" [Zeller, 2001: 30]. Yani bir halkın uygarlık alanındaki gelişmişliğini anlayabilmek için onun düşünsel alandaki buluşlarına, felsefe tarihine bakmak gerekir. Buradan hareketle Zeller, felsefesi olmayan halkların uygarlıkta eksik sayılabileceğini belirtir.

"Her halk hatta her uygar halk, bir felsefe ortaya koymamıştır. Birçok halkın azizleri, peygamberleri ve din reformcuları olsa da çok azının filozofları vardır... Çin'in felsefi literatürüne aşina olan uzmanlar dilin felsefeye elverişli olmadığını...felsefeden ziyade mistisizm olduğunu...söylemektedirler"[a.g.e.: 30]. Bir halkın felsefi düşünceler ortaya koyabilmesi için buna uygun bir dilin oluşmuş olması gerekir. Çin'de ortaya koyulan düşüncelerin felsefi olmayışının sebebi dildeki terimlerin felsefeye değil daha çok dinle ilgili olmasıdır. Bundan dolayı felsefe uygar denilebilecek her halkın ortaya koymuş olduğu bir şey değildir. Uygar halklardan bazıları ki Zeller'e göre sadece biri, felsefe yapma yeteneğine sahiptir. Sonuçta Zeller herhangi bir uygarlıkta, felsefenin ortaya koyulabilmesi için buna uygun gelişmiş bir dilin olmasını gerektiğini ifade eder. Bu sebeple felsefe Antik Yunanda ortaya çıkmıştır, çünkü onların felsefe yapmaya müsait, dini terimlerden ayıklanmış bir dilleri mevcuttur.

Felsefenin sorgulanması gereken başka bir yönü de dinle olan bağlantısıdır. Zeeler'e göre felsefe, ancak düşüncenin dinle olan birlikteliğinin kaybolmasıyla başlar. Oysa felsefenin ortaya çıktığı ilk dönemlerde, kullandığı kavramların birçoğunun dini ve mitolojik kavramlardan esinlenilerek oluşturulduğunu belirtmek gerekir. Bir kavramın, dinde yahut mitolojide kullanılmış olması, onu, felsefi olmaktan ne kadar alıkoyabilir ki? Sonuçta felsefe insana dair her şeyi konu ediniyorsa, dinin de, mitolojinin de, bilimin de kavramlarını kullanma özgürlüğüne sahiptir. Bu kavramları kullanmak onu, felsefe olmaktan uzaklaştırmaz.

Zeller'in ayrıca vurguladığı başka bir husus da Avrupa'nın tarihidir. Yukarıda düşünce dünyamız derken Avrupa halkının düşünce dünyasını kastettiğini anlamaktayız. Buradan hareketle herhangi bir uygarlığın zihinsel etkinliğini, kendi düşünce dünyasına yabancı olduğu için felsefe değil diye mahkûm etme hakkını da kendinde bulmaktadır. Bunun doğruluğunu ya da yanlışlığını tartışmaya dahi gerek yoktur, çünkü gerçekte açıkça taraflı ve yanlış bir yargıdır. Zeller bu yanlış felsefenin tanımına "dinsel olmayan" niteliğinin ekleyerek kapatmaya çalışmıştır. Böylece o, Yunan dünyasında dinle ilişkili fikirler ortaya koyan filozofların görüşlerini de felsefe dünyasının bir nevi dışına atmış olmaktadır.

O halde felsefi düşünce, dili felsefeye müsait olan ve kendini dinin dogmalarından koparmayı başarmış uygarlıkların ürünüdür. Zeller'e göre bunu gerçekleştirebilen tek uygarlık Grek uygarlığıdır. "Hiçbir zaman bir halk etrafındaki dünyaya, evrenin derinliklerine Greklerden daha açık bir bakışla bakmamış ve bütün dikkatiyle gözlemlememiştir... bilimsel düşüncenin bağımsızlığından ayrı olarak, Grek insanını akıllı insan olarak temayüz ettiren, hayatı dilediği gibi yaşama özgürlüğü yani 'autorkhie' idi" [a.g.e.: 30-31].

Tüm bunlara dayanarak Zeller'in felsefe tasavvurunu şu şekilde toparlamak mümkündür: Felsefe, dünyayı ve evrenin derinliklerini gözlemlerden yola çıkarak, bilimsel bir şekilde, efsanelere ve dini tasavvurlara bağlanmadan açıklayıp, ahlâkı, gelenekleri, müesseseleri tarafsız bir şekilde eleştirip yargılayan, özgür insan düşüncesinin, logos'un ortaya koyduğu fikirler dünyasıdır. Bunu da Avrupa uygarlığının da tohumlarını ekmiş olan Grekler gerçekleştirmiştir.

Son dönemde çevrilmiş olan felsefe tarihlerinden biri **Skirbekk-Gilje** adlı felsefecilerin **Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi** isimli kitaplarıdır. Eser dilimize Emrullah Akbaş ve Şule Mutlu tarafından çevrilmiştir.

Eserin sunuş bölümünde yayınevini dile getirdiği yorumlar dikkat çekicidir; “Felsefe tarihi, düşüncenin öyküsüdür ve yalnız insana aittir. ‘Ben kimim? Nereden geldim ve nereye gidiyorum?’ türü asil sorular, felsefi düşünceyi doğurmuştur. Bu merkezli düşünüş için, ‘bilgelik sevgisi’ anlamına gelen ‘felsefe’ sözcüğünün kullanılması da bundandır. O halde felsefe, insanın kendini tanıması ve hayatını anlaması konusunda bir yaşama sanatıdır. Çünkü ‘Kendini bilen Tanrı’yı (ve evreni) tanır. Bu demektir ki insan, kendini bildiği kadar Tanrısını tanır. Bilmenin sınırı yoktur. Anlaşılan o ki, kişinin kendisini ve evreni (dolayısıyla Tanrısını) tanımasının sınırı da yoktur” [Skirbekk-Gilje, 1999: 9]. Yayınevini bu kanaati birçok Batı tarzı felsefe tanımları ya da anlayışlarından çok farklıdır. “Felsefe ve Tanrı! Yan yana gelmemesi gereken iki kavram” diyecektir çoğu felsefeci. Ancak, felsefe, bilmek isteyen insanın işidir dendiğinde, onu her tür kavramla ilişkilendirmek mümkündür. Tanrı’yı bilmek isteyen Tanrı’yı bilir, doğayı bilmek isteyen doğayı bilir. Hepsinde aslında kişi kendine ulaşmaya çalışır.

“...Felsefe, insanın kendini tanıması ve hayatını anlaması konusunda bir yaşama sanatıdır” [a.g.e.: 9]. Bizce de felsefe, ister sanatsal bir ruha sahip olsun, ister bilimsel veya isterse dinsel olsun, hepsinde amaç insanın kendini ve hayatını tanımasıdır. Yayınevi ayrıca felsefenin teorik-pratik bir şey olduğunu söylemektedir. “İnsanın nasıl dili, düşüncesiyle ise, pratiği de teorisiyledir, ya da öyle olmalıdır”[a.g.e.: 9]. Bunlara dayanılarak denilebilir ki; felsefe hayatın içinde ve her yanındadır. Her biçimde mümkündür. İnsan hiçbir zaman bilmekten vazgeç(e)meyecektir. Çünkü bilmek istek ve arzusu, bilgi sevgisi insanın mayasında var olan bir eğilimdir ve insan bir kere onu açığa çıkardımı doğası gereği ondan beri gel(e)meyecektir.

Yayınevini başka bir yorumuna göre; “Felsefe tarihini okumak, insanın kendisini okuması, belki de kendine yer bulma uğraşısıdır... Felsefe tarihini okumak, kendimizi okumak; felsefe yapmak kendimizi tanımaktır [a.g.e.: 9]. Bu görüşe biz de katılmamak için hiçbir engel görmüyoruz. Bir kültürün tüm değerleri, yaratıları kendisinin aynasıdır. Bu değerlerin içinde felsefe de vardır. O halde felsefe de toplumun yansımalarından biridir. Tarihin içindeki bu felsefeyi bulmak, okumak ve anlamak, bunlardan hareketle yeni değerler, teoriler, yaratılar oluşturmak o toplumun gelişimine imkân verir. Bununla birlikte insanlar ya da toplumlar kendilerini var eder ve var ettiği yapıtlara bakıp kendini anlayabilir. Bu anlamda var ettikleri onlara, bu hayatta var olma sebebini açıklar ki bu cevap insan için en değerli cevaptır.

Yazarların görüşlerine gelince dikkat çekici olan felsefeyle ilgili açıklamalara “felsefe nedir?” sorusuyla değil de “felsefe neden öğrenilmelidir” sorusuyla başlanılmış olmasıdır [a.g.e.: 13]. Demek ki yazarlar felsefe tanımlarını vermekten kaçınmaktadırlar. Peki, niçin felsefe öğrenilmelidir. Çünkü “... felsefe, bilinçli ya da bilinçsiz olarak sahip olduğumuz entelektüel kapasitenin bir parçasıdır ve felsefe öğrenerek bu kapasitemizin farkına varabiliriz” [a.g.e.: 13]. O halde felsefe, bireyin kendisini tanımasını, insanın ve insanlığın gelişimini sağlayan düşünme eyleminin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

Kitap, kendini genel bir felsefe tarihi olarak değil Batı felsefesi tarihini inceleyen bir araştırma olarak sınırlamaktadır. Bu sınırlama bizim için önemli bir ayrıntıdır; çünkü birçok felsefe tarihinin, adı ne olursa olsun tüm insanlığa ait felsefe tarihini anlattığını iddia ettiğini gördük. Özellikle Batı felsefesi tarihi adı altında tüm felsefe tarihini bu adın içine sığdırmaya

Ebru Güven: *Çeviri Felsefe Tarihlerinin Felsefe Tasavvurumuza Etkileri*

çalışanların yanında Skirbekk-Gilje'nin gerçekten yalnızca Batı coğrafyasında olup bitenleri anlatmaya çalıştıklarını belirtmeleri önemlidir. Bunun yanında felsefenin yalnızca bu coğrafyaya ait bir düşünme etkinliği olmadığını da vurgulamaktalar. "Felsefenin, kelimenin en geniş anlamıyla bütün uygarlıklarda var olduğu görülebilir. Ancak Hint, Çin ve Grek uygarlıkları gibi felsefenin daha sistematik bir biçimde geliştirilmiş olduğu bazı uygarlıklar vardı. Bu medeniyetlerde felsefi düşünce, yazılı forma aktarılmıştır [a.g.e.: 19]. Yazarlar felsefenin sadece bir millete ait olmadığını belirttikler. Bu vurgulamayla birlikte her toplumun kendine özgü bir düşünme biçimi, felsefe şekli ortaya koyduğu anlatılmaktadır.

Felsefenin Yunana özgü biçiminde, onun, şiirden ve özellikle dinden ayrılarak var olduğunu görüyoruz. "Felsefe, dört farklı faaliyetten genel anlamda ayrılır: Yaratıcı yazın, deneysel bilimler, formel bilimler ve teoloji"[a.g.e.: 24]. Bu tarz bir felsefenin Antik Yunan'da ortaya çıkmış olması Yunan şehir-devletinin özelliklerinden kaynaklanmıştır. Atina'daki siyasi sistemin demokratik bir yapısı vardı. "Siyaset alanında eşitler arasındaki uyum, yasanın hâkimiyeti ve müşterek bir yasa altında herkesin birlik içinde yaşaması anlamına gelen bir özgürlük anlayışı" [a.g.e.: 20]. Bu özellikler özgür düşünme ortamını yaratmış, ancak özgürlükler yasalarla uyumlu bir şekilde belirlenmiş ve bunlara bağlı olarak sorunlar açık ve rasyonel biçimde tartışılabilir duruma getirilmiştir. Tüm bunlar Yunan felsefesinin de çehresini belirlemiştir. Bu türlü düşünmenin en olgun hali ise Thales'le başlar. Çünkü onun düşüncesi "... her şeyin, ama kesinlikle evrendeki her şeyin, insan düşüncesi tarafından anlaşılabilir olduğu. Asıl devrim işte burada yatar. Her şey anlaşılabilir, tıpkı suyun anlaşılabilirliği gibi [a.g.e.: 25]. O halde felsefe Antik Yunan'da şu şekilde algılanmaktaydı: Felsefe, evreni bir bütün olarak algılayabilmeyi amaç edinen rasyonel bir bilme faaliyetidir. Bu faaliyet evrenin, özüne yani hakikatine ulaşmak için gerçekleştirilir.

Tam bu sıralarda veya daha öncesinde diğer toplumlarda, felsefe adına neler olup bitiyordu. Skirbekk-Gilje hiçbir şekilde bu medeniyetleri felsefe dışı kabul etmemektedir ve bu kabulün eleştirileceğini de bilmektedirler. Bu görüşü savunurken ortaya koydukları gerekçeler, eleştirilere birer cevap niteliğindedir. "Hem Hint, hem de Çin düşüncelerinde ilgimizi hak eden meseleler olduğunu kabul etmek...mantıklı olacaktır. Ayrıca bu geleneklerde, birçok yönden Yunan felsefe tarihini aklı getiren bir 'içsel mantık' ve tartışmayla karşı karşıya geliriz. Ancak Hint felsefesinin, Batı felsefesinde aynı kalıpta bulamayacağımız birçok özellikler sergilendiğini de eklemek gerekir" [a.g.e.: 39]. Yani hem Doğuda hem Batıda var olagelmış felsefe tarzlarının hepsinin felsefe tarihinde etkileri olmuş ve hepsi de ufak tefek veya büyük sistemleri oluşturan düşünme biçimleri olsun her biçimde birbirlerini etkilemiştir. Hatta günümüzde belirgin biçimlerde bu tarzlardan herhangi birini tercih ederek felsefe faaliyetleri yürütüldüğü -onların etkileri tüm felsefelerde olmak zorunda değildir tabii ki- görülmeye devam etmektedir. Her toplumun kendine özgü yapı taşlarına bakıp ortaya koydukları felsefeleri anlamaya çalışmak gerek.

Bu gün felsefe nedir sorusuna kültürümüzde verilen cevap ise genellikle şudur: Felsefe, varlığı bütün olarak ele alıp açıklamaya çalışan akla dayalı bir soru sorma, eleştirme çabasıdır. Bu tanımın yanında başka tanımlar da dile getirilebilir. Ancak hemen hepsi aşağı yukarı aynı anlamı ifade etmektedir. Bu, yukarıda ele aldığımız felsefe tarihlerinin çoğunun ortak ifadesidir. Böyle bir tanım, felsefeyi belli bir biçimle çerçevelemektedir. Ayrıntıya girildiğinde ise fark edilen, felsefenin hiç de öyle sınırlı bir şey olmadığıdır. Felsefe, yalnızca aklın yanında durup, bilime yakın yürüyen bir düşünce değildir. Felsefe bazen dine, bazen sanata veya bunların dışında herhangi bir alana yakın ya da uzak durabilen meraklı bir zihin işlemidir. O, şu ya da

Ebru Güven: *Çeviri Felsefe Tarihlerinin Felsefe Tasavvurumuza Etkileri*

bununla hapsedilebilecek türden değildir. Fakat felsefe tasavvurumuzun belirginleşmesinde, yukarıdaki tek tip felsefe tanımını kabul eden bu eserlerin önemli derecelerde etkileri olmuştur.

Şunu da fark ettik ki hemen hemen tüm felsefe tarihleri, aslında Avrupa uygarlığının kültür tarihinin açığa çıkarılması için çabalamaktadır. Fakat bunun yanında, bu çaba eleştirilmiş olmaktan da kaçamamıştır. Martin Bernal'ın Kara Atena isimli eseri konuyla ilgili yapılmış olan önemli çalışmalardan biridir. Bernal bu çalışmasında, kültür tarihinin yaratıcısı olması hasebiyle üstün kabul edilen Eski Yunan'ın ne kadar özgün olduğunu tartışmakta ve açıkçası çarpıcı tezleri sürmektedir. Saf Avrupa ırkı düşüncesinin yaratılması amacıyla Yunan öncesinde ve ötesindeki tüm toplumlar adaletsiz bir şekilde uygarlık alanından silinmeye çalışılmıştır. Ancak Yunan medeniyeti hiç de öyle yeni bir şeyin yaratıcısı değil tam tersine eski medeniyetlerin bir mirasçısıdır. Bu eski medeniyetlerse öyle sığ düşünceli yahut hareketliliğe kapalı değil aksine her anlamda devingen ve yüksek seviyeli düşünme biçimlerine sahiptir. Eski Yunan ise onların bir devamıdır. Oldukça geniş çaplı bir araştırmayı içeren bu eserle birlikte yerleşik olan tüm kanılar alt üst olmaktadır.

Bizde de ne yazık ki yaygın olan fikir, düşünce dünyasında başrolü oynayanların her zaman Eski Yunanlılar olduğudur. Tüm diğer düşünce sistemleri hep bu temelin kenarında köşesinde dolaşmaktan başka bir şey değildir. Bu düşünce o kadar yaygındır ki, felsefeyle ilgilenen herkes ister istemez yüzünü Batıya çevirmek zorundadır. Fakat burada eşletirimizi kendimize çevirmeliyiz: Tüm bu etkinlikler, çabalar neden kendi kültürümüze dönük biçimde gerçekleştirilmiyor.

Bir halkı uygar kılan onun bilimde, felsefede söz sahibi olmasıysa ve bu yalnızca bir millete ait ise, diğer halkların durumunu düşünmek bile istemiyoruz. Felsefe tarihlerinin, genellikle Greklerle başlattıkları uygarlık anlayışını yeniden durup tanımlamak gerekir. Yoksa bu durumda, diğer halklara yapılan büyük haksızlık karşısında sessiz kalma rolünü oynamaya devam mı etmeliyiz? İnsanlığa hesap vermek hiç de kolay olmayacaktır. Bu duruma düşmemek için hataları şimdiden telafi etmeye başlamak gerekir.

Bu araştırmaların, ulaştıkları sonuçlarda doğruluk payı olmadığını ifade etmiyoruz. Ancak her uygarlık, her halk insanlığın zihinsel gelişiminde önemli rol oynamıştır. Bunu söylemekle yeni bir şey de ifade etmiyoruz. Bu yargı, felsefenin ortaya çıkışındaki etkenleri sayarken dile getirilmektedir. O halde felsefe, kendinden önceki düşüncelerden de etkilenme özelliğine sahipse Yunanlıların onu başka uygarlıklardan almış olma ihtimalleri hiç de düşük değildir. Vurgulamak istediğimiz felsefenin Yunan'da başlamadığını göstermeye çalışıp diğer kültürleri ön plana çıkarmaya çalışmak ve böylece Yunan kültür ve medeniyetini küçümseme gibi obsesif bir davranış değildir. Amaç felsefeyi tek tip bir tarza indirgeme gibi hatalı bir davranışı görerek diğer tüm felsefe tarzlarına da anlaşılama ve yaşama hakkının verilmesi gerektiği fikrini öne çıkarmaktır.

Sonuç olarak ülkemizde, felsefenin var olmamasının ya da istenilen seviyeye ulaşamamasının sebeplerinden biri sadece Batı tarzı felsefelere yönelerek, felsefenin, kültürle, içinde doğduğu uygarlıkla bağlantısı olduğunu unutmamamızdır. Eğer bu ülkede felsefenin nitelikli bir hale gelmesini istiyorsak, felsefi etkinliklerimizi gerçekleştirirken, diğer tüm felsefeleri anlamakla birlikte bu ülkenin kültürününün taa içine dalmak gerekir. Çünkü felsefeyi anlamak ve felsefe yapmak için kültürün dilini, yaşama biçimlerini ve anlamalarını bilmek ve bunlara duyarlı olup, bunları yorumlayabilmek gerekir. Bu olmazsa, taklitten öteye gidemeyen ürünlerle dolu, bir

yığın işlevsiz fikir oluşacaktır. Felsefenin ne olduğunu başkalarına bakarak öğrenmeye çalışırsak arpa boyu yol gidemeyiz. Bunun için bizim olan, bizimle ilgili düşünen felsefe yapmaya başlamamız gerekir. Daha baştayken hatırımıza getirdiğimiz, Kant'ın "felsefe değil felsefe yapmak öğrenilir" sözünü düstur edinmek akıllıca olacaktır.

KAYNAKÇA:

- Bernal, M.**, Kara Atena, çev. Özcan Buze, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.
- Bochenski, J. M.**, Çağdaş Avrupa Felsefesi, çev. S. Rirat Kırkoğlu, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1997.
-Felsefeye Düşünmenin Yolları, çev. Kurtuluş Dinçer, Ark Yayınevi, Ankara, 1994.
- Bréhier, E.**, Felsefe Tarihi, çev. Miraç Katırcıoğlu, Devlet Kitapları, İstanbul, 1969.
- Copleston, F.**, Felsefe Tarihi- Yunan ve Roma Felsefesi Bölüm 1a- Ön Sokratikler ve Sokrates, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1999.
- Guthrie, W. K. C.**, İlkçağ Felsefesi Tarihi, çev. Ahmet Cevizci, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1988.
- Karakuş, R.**, Türkçede Felsefe Tarihleri, Yeni Harran Çevresi, Urfa, 1993.
-, Felsefe Tasavvurumuz, Değişim Yayınları, İstanbul, 2003
- Krantz, W.**, Antik Yunan Felsefesi, çev. Suad Y. Baydur, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1994.
- Russell, B.**, Batı Felsefe Tarihi-İlkçağ, çev. Muammer Sencer, Say Yayınları, İstanbul, 1996.
- Sahakian, W. S.**, Felsefe Tarihi, çev. Aziz yardımcı, İdea Yayınları, İstanbul, 1997.
- Skirbekk G- Gilje G.**, Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi, çev. Emrullah Akbaş- Şule Mutlu, Üniversite Kitabevi, İstanbul, 1999.
- Störig, H. J.**, İlkçağ Felsefesi Hint Çin Yunan, çev. Ömer Celal Güngören, Yol Yayınları, İstanbul, 1994.
- Thilly, F.**, Bir Felsefe Tarihi, çev. Nur Küçük-Yasemin Çevik, İdea Yayınları, İstanbul, 2000.
- Uygur, N.**, Felsefe ve Tarihi, Felsefe Arkivi, İstanbul.
- Weber, A.**, Felsefe Tarihi, çev. H. Vehbi Eralp, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998.
- Weischedel, W.**, Felsefenin Arka Merdiveni, çev. Sedat Umran, İz Yayınları, İstanbul, 1997.
- von Aster, E.**, İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi, çev. Vural Okur, İm Yayınları, İstanbul, 1999.
- Vorlander, K.**, İlkçağ Felsefe Tarihi, çev. Mehmet İzzet, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul, 2001.
- Zeller, E.**, Grek Felsefesi Tarihi, çev. Ahmet Aydoğan, İz Yayınları, İstanbul, 2001.